

PRILOZI POVIJESTI LIBURNIJE U 1. STOLJEĆU PRIJE KRISTA

SLOBODAN ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 939.8:904 (497.13)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. II. 1993.

Autor obrađuje nekoliko važnijih epozoda iz fragmentarno poznate povijesti Liburnije uoči konačne uspostave rimske vlasti u svjetlu novijih spoznaja, napose o društvenom i gospodarskom razvitku te oblasti.

(1) Uvodno se razmatra početak rimskog utjecaja u Liburniji (pohod G. Sempronija Tuditana 129. B.C.) i ističe vjerojatnost da su Liburni, kao saveznici, bili dužni opremiti brodovlje za potrebe Rima.

(2) Vrijeme i okolnosti pod kojima Delmati zauzimlju Promonu 50/49. god. pr. Kr. posebno se ispituje u svjetlu izvora koji osvjetljavaju djelovanje sudionika u građanskom ratu 49-46. godine. Zaključak je da su Delmati zaposjeli Promonu upravo 50. godine.

(3) O bici na Krku (Curicta) 49. godine i ulozi Liburna postoje proturječni podaci kao i mišljenja u suvremenoj historiografiji. Nije vjerojatno da su Liburni *en bloc* prišli Pompeju: ugrožena od nadmoćne Oktavijeve mornarice, liburnska flota se predala, a privremeno i dio neposredno ugroženih Liburna: Jaderitini i drugi Liburni ostaju čvrsto uz Cezara do konca rata u Iliriku.

(4) Glede prve pojave liburne (*navis liburna*) u rimskoj floti, razmatraju se sve raspoložive vijesti. Sigurno je da su liburne koje su se 49. predale pompejevcima pod Libonom djelovale kao prvi takvi brodovi u jednoj rimskoj floti. Liburni se ponovo javljaju u Oktavijanovoj mornarici tijekom borbi sa Sekstom Pompejem, i to upravo uoči posljednje godine rata - 36. godine, kada je Oktavijan morao brzo i uz krajnje napore popunjavati velike gubitke iz prethodne godine.

Otuda je vjerojatno da su liburne potom dobile na cijeni (oduzimanje brodova Liburnima 35. god. pr. Kr.), što se očitovalo kod Akcija 31. godine pr. Kr.

Veliki broj radova posvećen je različitim vidovima odnosa i promjena te pojedinim događajima i pojavama na tlu Liburnije na samom kraju republikanskog razdoblja i u ranom Principatu. Pri tomu, kako se čini, manji je od očekivanog broj posebnih priloga koji obrađuju povijesna zbivanja, napose burne događaje između 50-ih i 30-ih godina 1. stoljeća po Kr. imajući u žarištu pozornosti ponajprije samu Liburniju. Ovim priložima bih pokušao pokazati da i u onim slučajevima kada je riječ o najkrupnijim zbivanjima u prijelomnim razdobljima rimske povijesti izvjesno premještanje motrišta može biti od koristi ne samo za bolje razumijevanje odnosa i promjena u Liburniji, nego i za upotpunjavanje ukupne slike.

Također mi se čini kako je izvjesno potiskivanje "događajne" povijesti zapravo skućilo mogućnosti korištenja antičkih književnih izvora koji se, kao što je dobro poznato, ponajviše bave ratnim i političkim zbivanjima, osvrćući se ili barem aludirajući na njih čak i u zemljopisnim i pjesničkim djelima. Ovdje bih stoga nastojao pokazati da ne samo što nove spoznaje na području epigrafije ili "čiste" arheologije pridonose razumijevanju inače slabo posvjedočenih događaja, nego i obratno: da podrobnije analize izvora i samih zbivanja, premda rijetko gdje donose nešto do sada posve nepoznato, mogu pridonijeti jasnijem sagledavanju složenog procesa preobrazbe liburnskoga društva pri kraju stare ere. Ističem ovo posebno zato da pokažem značenje promjena koje su se već dogodile *prije* razdoblja koje osvjetljavaju brojni natpisi s tla Liburnije, tj. razdoblja principata ili, nešto preciznije: od posljednja dva desetljeća stare ere nadalje. Teme kojima se ovdje bavim izložene su sljedećim redom:

1. Liburnija i Promona
2. Bitka na Krku 49. god. pr. Kr. i liburnsko brodovlje
3. Jadertini i Liburni
4. Liburnija u Oktavijanovoj floti

1. LIBURNIJA I PROMONA

1.1. Promona je povijesno gradinsko naselje na brdu Orišnica kod Tepljuha, nad samim završetkom Petrova polja, nadzirući prolaz prema Kosovu polju i Kninu. Položaj je utoliko važniji što ovuda prolazi prometnica Burnum - Sinotium (=Magnum) - Andetrium - Salona, a postoje i prijelazi preko sjevernog kraja Svilaje u smjeru Vrlike i gornje Cetine (preko Štikova i Maovica). Naselje nije istraženo, ali ostaci naseljavanja iz željeznog doba prekrivaju znatnu površinu te nema dvojbe da je riječ o jednom od najpoznatijih predrimskih središta u srednjoj

Dalmaciji.¹ Prema Apijan, na Promonu napadaju Delmati i "drugi od Ilira koji su tada bili moćni".² Pošto su oni zaposjeli taj "liburnski grad", Liburni se "predaju" Cezaru tražeći od njega pomoć. Ovaj je na to skupio veliku vojsku i uputio je na Promonu. Delmati tu vojsku potpuno unište, a Cezar, zauzet problemima u Italiji i sukobima s Pompejem, nije imao više mogućnosti intervenirati. Toliko nas izvješćuje Apijan.

Vijest je po sebi dragocjena svjedočeći o stanju u provinciji uoči izbijanja velikog ratnog sukoba. No ona nameće i nekoliko pitanja; neka su ponuđeni više ili manje zadovoljavajući odgovori, neka ostaju sasvim otvorena, dok bi poneka zacijelo valjalo preoblikovati.

Valja ponajprije spomenuti da su tijekom Cezarova namjesništva u Iliriku zabilježena samo dva slučaja većih nemira u Iliriku. Time zacijelo nije iscrpljena lista svih sukoba koji su se odigrali od 58. do početka 50. godine, ali se može s izvjesnom sigurnošću pretpostavljati da je Cezar, koji u ovom slučaju nije samo glavni izvor, već donekle i gospodar informacija koje iz Ilirika izlaze u svijet, naveo one "incidente" koji su imali veće značenje. Prvi je takav slučaj s upadom pograničnih Pirusta u rimski Ilirik 54. god. pr. Kr. Iz Cezarova sažetog osvrtu očituje se njegov energičan postupak: novačenje pomoćnih jedinica među žiteljima provin-

1 Najpotpunije s literaturom M. ZANINOVIĆ, Kninsko područje u antici, *Arheološki radovi i rasprave* 7. 1974. 304-305.

2 APIJAN, *Illyr.* 12. Τοῦ δὲ Καίσαρος ἡγουμένου Κελτῶν, οἱ Δαλμάται οἴδε, καὶ ὅσοι ἄλλοι Ἰλλυριῶν τότε μάλιστα διητυχούν, Λιβυρνοῦς, ἕτερον ἔθνος Ἰλλυριῶν, Πρωμόναν πόλιν ἀφείλοντο οἱ δὲ σφᾶς Ρωμαίοις ἐπιτρέποντες ἐπὶ τὸν Καίσαρα ἐσχῆς ὄντα κατέφευγον. δὲ ἔπεμψε μὲν, καὶ προηγόρευσε τοῖς ἔχουσι τὴν Πρωμόναν ἀποδοῦναι τοῖς Λιβυρνοῖς οὐ φροντισάντων δὲ ἐκείνων τέλος ἔπεμψε στρατοῦ πολλοῦ, οὓς ἅπαντας ἔκτειναν Ἰλλυριοί. Καὶ Καῖσαρ οὐκ ἐπεξῆλθεν οὐ γὰρ ἦν οἱ σχολῆ τότε στασιάζοντι πρὸς Πομπήιον.

cije, ishođenje punog obeštećenja i diplomatske satisfakcije od Pirusta.³ Ton i sam postupak uvelike se podudaraju s poznatim stilom Cezarova djelovanja u Galiji u isto vrijeme. Poznate su, uostalom, Cezarove namjere da pokori unutrašnjost Ilirika, prodre u Podunavlje i skrši moć Dačana.⁴

Kada su pak 52. godine Japodi, u stvari, "prekoalpski" Japodi na čelu s Metulima, provalili u sjevernu Istru te opustošili tergestinsku koloniju i akvilejski ager, Cezar tek kratko spominje da je određena jedna legija koja će zaštititi područje od daljnjih provala pograničnih barbara. Ni Cezar ni drugi izvori ne spominju da je bilo kakvih daljnjih mjera protiv sjevernih Japoda koji inače nisu bili u sastavu rimskog Ilirika. Zaokupljen borbama u Galiji i sve tmurnijim prilikama u Rimu, Cezar kao da minorizira događaj koji (naknadno!) spominje ponajprije zato što ga, zbog zacijelo neugodna odjeka, ne može prešutjeti.⁵

Unatoč tomu što u delmatskom napadu na Promonu govori samo Apijan, nema nikakvoga razloga sumnjati u istinitost predaje. S druge strane, s obzirom na neuspjeh koji je doživjela njegova protumjera, može se razumjeti Cezarovo prešućivanje.

---

3 Bell Gall, 5. 1. (5) *Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat. (6) eo cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire iubet. (7) qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuria satisfacere. (8) accepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita facerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. (9) his ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui liem aestiment poenamque constituent. 2. (1) His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur.* Usp. J. J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969, 39, (dalje: J. J. Wilkes, *Dalmatia*).

4 Od brojnih djela koja se ovim bave spomenut ću novija, s pregledima starijih priloga: R. F. ROSSI, *Cesare tra la Gallia ed Aquileia, Aquileia e Occidente* (Antichità altoadriatiche, XIX), Udine, 1981, 71 i d.; J. ŠAŠEL, *Iuliae Alpes, Atii VII*, Centro Studi e Documentazine sull'Italia Romana, 1975-76, 616-618.

5 CEZAR, B. Gall. 8, 24, 3. *T. Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quaecum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, nequod simile incommodum acciderat decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi.* (Zatim je pozvao k sebi T. Labijena, dok je XV. legiju, koja se nalazila s njim u zimovniku, uputio u Cisalpinsku Galiju da bi štitila kolonije rimskih građana i da im se ne bi zbog provala barbara dogodila neka nesreća slična onoj koja se prošle godine dogodila Tergestinima koji su stradali od iznenadne pljačke i navale onih barbara.) - Znakovit je spomen upada prekoalpskih Japoda kod APIJANA, Illyr. 18, koji navodi da su ratoborni Japodi dvaput odbacili Rimljane tijekom 20 godina, pregazili Akvileju i opustošili rimsku koloniju Tergeste. To u najmanju ruku pokazuje da su upade barbara u Cezarovu provinciju zabilježili i drugi izvori. Podrobnije o okolnostima usp. J. ŠAŠEL, *Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Caesars, Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik*. Festschrift für A. Betz zur Vollendung seines 80. Lebendjahres. Archäol.-epigr. Studien 1, Wien, 1985, 547-555.

1.2. Samo datiranje događaja u 50. godinu - koje je općenito prihvaćeno - može se posve uvjerljivo obrazložiti analizom događaja između 51. i 49. godine, polazeći od Apijanove napomene da je Cezar tada bio zaokupljen zbivanjima u Italiji i nailazećim sukobom s Pompejem. O ovom se pisalo u mnogo navrata, ali nije zgoroga podsjetiti na pojedinosti.

Premda ima mišljenja da se zauzimanje Promone moglo dogoditi i 51. godine,⁶ sasvim je vjerojatno da ne treba pomicati događaj unatrag toliko daleko u odnosu na početak građanskog rata u Italiji. Ozbiljniji problemi za Cezara započinju zapravo od ljeta 50. godine.⁷ Senatskom odlukom o izdvajanju jedne legije iz armija obojice nositelja prokonzularnih ovlasti (Cezara i Pompeja) da bi se pojačala obrana Sirije (posljedica Krasova poraza, *bellum Parthicum*), Cezar je zapravo morao prepustiti dvije legije - jednu svoju (XV.) i k tomu onu koju mu je ranije bio prepustio Pompej.⁸ Da bi nadoknadio gubitak dviju legija, Cezar je morao provesti velika novačenja, što mu je, istina, pružalo povoda i mogućnosti da stvarno ne samo nadoknadi izgubljene snage, nego i da svoje postrojbe ojača i umnoži, napose novačenjem među Transpadancima koji su mu bili veoma privrženi. Potkraj ljeta i početkom jeseni Cezar je sebi priuštio trijumfalni obilazak Cisalpinske Galije.⁹ No najesen 50. godine politička je klima već znatno pogoršana jer senatska stranka, držeći da je stekla prednost, pojačava pritisak na Cezara da preda izvanredne ovlasti i vojsku. U prosincu 50. godine, naposljetku, nakon što je uzajamno nepovjerenje posve preovladalo, a sukob postajao sve izgledniji, Cezar odlučuje udariti prvi prelaskom Rubikona. Za našu je svrhu možda znakovito da u tom času, i pored svih novačenja i vijesti o silnoj vojsci kojom raspolaže,

6 Npr. M. ZANINOVIĆ, Ilirsko pleme Delmati, *Godišnjak Centra za balkanol. ispit.* 2, Sarajevo 1966, 30 (dalje M. Zaninović, Delmati I); ISTI, *Liburnia militaris, Opuscula archaeol.* 13, 1988, 55-56

7 Svi datumi koje spominjem u tekstu, ukoliko nije izrjekom drukčije naznačeno, jesu datumi astronomskog kalendara, u načelu prema kronologiji STOFFELA, *Histoire de Jules Cesar, Guerre civile*, I-II, Paris, 1887, koji se oslanjao na račun astronoma LE VARRIERA. Donekle se razlikuje kronologija njemačke škole koju slijede njemački autori od kojih je za Cezarovo doba najznačajniji W. DRUMANN, *Geschichte Roms in seinem Übergang von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*, 2. izd. P. GROEBE, Berlin-Leipzig, 1899-1929. Problem je nastao uslijed poznatog odstupanja predjulijanskog rimskog kalendara od sunčeve godine. Držeći se dosljedno jednog sustava u najmanju ruku raspoložemo s onoliko dobre relativne kronologije koliko je bila u stanju do danas rekonstruirati povijesna znanost. Koristio sam podatke (napose kronološke) pretežno iz F. E. ADCOCK, u *Cambridge Ancient History*, IX, Cambridge, 1951², 614 i d.; J. CARCOPINO, *Jules César*, 5. dopunjeno izd., Paris, 1968, 363 i d.; César, *Le guerre civile*, I-II, ed. P. FABRE, *Les Belles Lettres*, Paris, 1954; *la Guerre d'Alexandrie*, ed. J. ANDRIEU, *Les Belles Lettres*, Paris, 1954.

8 Senatska odluka se datira u srpanj 50. godine. usp. CEZAR, *Bell. Gall.* 8, 54-55.

9 Za kronologiju v. GROEBE, *RE X 1*, 1917, col. 220. Usp i A: DEGRASSI, *Il confine nord-orientale dell' Italia romana*, Bern, 1954, 33 i d. u vezi s mogućim osnivanjem Forum Iulii u to vrijeme.

Cezar započinje pohod na Italiju sa samom XIII. legijom. Ostale jedinice postupno ga sustižu dok se spušta prema jugu, pa će mu vojska biti potpuna istom u Apuliji, nadomak Brundiziju u kojem je zatekao Pompeja koji se spremao otploviti preko Jadrana (što je i učinio napustivši Brundizij 16. veljače 49.)

Imajući u vidu ovakve okolnosti, čini se sasvim vjerojatnim da su Delmati odlučili udariti na Promonu kada su doznali da je Cezar u velikm teškoćama. Drugim riječima, Delmati su se mogli pokrenuti tijekom ljeta, poraziti Cezarovu vojsku podjesen i u sigurnosti iščekivati proljeće i početak velikih operacija sukobljenih strana u velikom ratu.

1.3. Drugo pitanje se odnosi na sastav i jačinu vojske koju je Cezar uputio na Delmate u Promoni. Apijan govori o jakoj vojsci (τέλος ἔπεμψε στρατοῦ πολλοῦ), no javlja se mišljenje da nije riječ o rimskoj vojsci već o postrojbama domorodaca koji su ostali lojalni, pri čemu se ponajprije pomišlja na Liburne.¹⁰ Nije mi poznato na čemu se temelji ovakvo domišljanje. Pretpostavljam da se takva prosudba izvodi na temelju opće procjene da Cezar 50. god. zacijelo ne bi rado slao u srednju Dalmaciju neki znatniji dio svoje vojske, bez obzira na razloge, kao i na analogiju sa spomenutim slučajem Pirusta, kada je Cezar doista naložio novačenje u Iliriku.¹¹

Procjena glede slanja Cezarovih jedinica iz Cisalpine djeluje uvjerljivo. Već sam podsjetio na krizu izazvanu predajom dviju legija, kao i na činjenicu da Cezar započinje pohod kroz Italiju sa samom XIII. legijom dok će mu pojačanja pristizati postupno. Nije dakle vjerojatno da je Cezar slao koju od legija iz Cisalpinske Galije u Dalmaciju. To međutim ne isključuje mogućnost da je poslao koju kohortu Transpadanaca. Još je vjerojatnije da je Cezar omogućio svojem legatu ili legatima koji je vodio pohod da unovači određeni broj za oružje sposobnih Rimljana u Iliriku.

Pretpostavka prema kojoj bi Cezarovu vojsku sačinjavali pretežno Liburni poprilično je neutemeljena: da su Liburni imali snage izbaciti Delmate iz Promone, zacijelo bi to radije učinili sami, obraćajući se Cezaru tek koliko je neophodno

---

10 Usp. J. J. WILKES, *Dalmatia*, 39-40, drži da nije sudjelovala ni jedna legija; autor smatra da se vojska sastojala od savezničkih odreda pod rimskim zapovjednikom; vojska vjerojatno sastavljena od Liburna: S. L. SKEFICH u neobjavljenoj disertaciji (*Illyricum, Caesar and the Vatinian Law*, Berkeley, 1967, prema M. ŠAŠEL KOS, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom i Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana, 1986, 105 /dalje: M. Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba*/).

11 Bel. Gall. 5, 1, 6: *Eo cum venisset, civitatibus m i l i t e s imperat certumque in locum convenire iubet.* Nešto dalje, Cezar kaže da je Pirustima zaprijetio ratom, ako ne postupe kako im nalaže (5, 1, 8). *nisi ita fecerint, sese b e l l o civitatem persecuturum demonstrat.*

s obzirom na njihove odnose s Rimom. No kako je poznato iz podataka o Vatinijevu pohodu 45-44. god. pr. Kr. ni rimska vojska jačine tri legije sa znatnim konjičkim jedinicama¹² nije bila dovoljna da slomi Delmate. Deset godina kasnije Oktavijan je imao muke da svlada 12.000 utvrđenih Delmata u toj istoj Promoni, iako je raspolagao zacijelo većom vojskom od Vatinija.¹³

Tako dolazimo do daljnjeg prilično važnog pitanja: kolikom su silom raspolagali Delmati? Nije sasvim isključeno da je Cezar (ili oni koji su ga izvještavali) naprosto podcijenio snagu Delmata, ali je u to teško povjerovati. Apijan ističe da je poslana velika vojska, što nikako nije mogao izmisliti; sama vijest govori da je prijetnja redu nametnutom provinciji shvaćena ozbiljno. Naposljetku, bez obzira na to što se Cezar osobno nikada nije ogledao s Delmatima na bojnopolju, vojskovođa i administratoru njegova formata nisu mogli promaknuti delmatska ratobornost i njihova vojna sila. Uznemirenost Rimljana posebno je morala izazvati vijest da Promonu nisu napali samo Delmati, već i "drugi Iliri". Valja imati na umu da Apijan u nastavku izlaganja spominje *Ilire*,¹⁴ a ne Delmate.

Mislim da se ovoj naizgled neznatnoj pojedinosti ne poklanja dovoljno pažnje. Delmatsko zajedništvo je oko sredine 1. stoljeća već dovoljno postojano i čvrsto da bi spomen "drugih Ilira" mogao ukazivati na neku podijeljenost između delmatske "jezgre" i rubnih dijelova. Očevidno je riječ o susjednim etnijama koje su se pridružile Delmatima. Na drugom sam mjestu podsjetio na ponešto začuđujuću šutnju izvora o pojedinim etnijama između Save i srednjeg Jadrana u izvorima sve do konca Batonova ustanka, kao, primjerice, o Ditionima za koje preko Plinija znamo da spadaju među najveće narode Ilirika.¹⁵ Nasuprot tomu izvori spominju Delmate, Mezeje, Breuke, Desitijate, Piruste. Pretpostavka je da su te etnije, kao najmoćnije, okupljale i svoje slabije susjede, po prilici kao što je bio slučaj u Galiji, gdje je stanje bolje poznato zahvaljujući ponajprije Cezarovim podacima. Ditioni, Deuri, Derbani (ukoliko nisu isto što i Deuri?), Sardeati, kao i poneke od zajednica uz Neretvu, mogli su svi (ili većinom) biti povremeno ili trajno u savezu s Delmatima ili, *more Gallico*, njihovi štitićenici (*clientes*). Vjerujem da su 50. godine

12 O Vatinijevim snagama APIJAN, *Illyr.* 13.

13 V. o tome G. VEITH, *Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien*, *Schriften der Balkankommission, Antiquar. Abt.* 7, Wien, 1914, 63 i d.

14 Vojsku koju je poslao Cezar potpuno uništavaju Iliri: *ὅς ἅπαντας ἔκτειναν οἱ Ἰλλυριοί* (Apijan, *Illyr.* 12).

15 Usp. S. ČAČE, Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika, *Radovi Filoz. fak. u Zadru*, 18 1979, 45 i d. (dalje: S. Čače, *Političko uređenje*); PLINIJE, *Nat. hist.* 3, 142.

Delmati iskoristili priliku da pozovu pod svoju zastavu srodne zajednice¹⁶ iz zaleda koje same nisu bile pod rimskim vrhovništvom, tj. nisu ulazile u sastav rimskoga Ilirika.¹⁷ Tako bi sila okupljena u Promoni bila znatna, a to se realno procjenjujući može i očekivati. Barem za Delmate to nije bio pljačkaški upad nego zaposjedanje strateški važne pozicije u očekivanju velikog rata.

Prema gornjem valjalo bi očekivati primjereni Cezarov odgovor, jer se radilo o velikom izazovu rimskom autoritetu u Iliriku. Držim stoga da je u toj vojsci morao biti i jaki kontingent rimskih građana, pored odreda rimskih saveznika.

1.4. Daljnje pitanje tiče se etničke i upravno-političke pripadnosti same Promone. Po Strabonu je ona *delmatsko* naselje i to jedno od malobrojnih velikih naselja koja on naziva "gradovima".¹⁸ Sudeći po imenima domorodaca koji su u okolici Promone nastanjeni u 1. stoljeću po Kr.¹⁹ Promona jest unutar etničke delmatske oblasti.

Apijan međutim insistira na tomu da je ona *liburnska*. Najprije u 16. poglavlju, kada pripovijeda o zauzimanju Promone 50. godine, Apijan kaže da je ona "liburnski grad" (πόλις Λιβυρνή). Potom, u 25. poglavlju, kada počinje iscrpni pregled Oktavianova vojevanja protiv Delmata 34. godine Apijan ističe kako Delmati, poneseniji ranijim uspjesima, deset godina nisu odlagali oružje. Razmijenivši uzajamne prisege izabrali su za vojskovođu Versa kojem su povjerali 12.000 odabranih boraca. S njima je Verso zauzeo Promonu i dobro je utvrdio, premda je grad po položaju dobro branjen. Za Promonu se ponovo kaže da je "grad Liburnâ" (τὴν τῶν Λιβυρνώων πόλιν).

16 Nakon temeljitih ispitivanja epihorske antroponimije Ilirika o srodnosti Delmata i zajednica u njihovu sjevernom i ističnom susjedstvu može se govoriti s velikom sigurnošću. Usp. osobito prostornu raspodjelu imena koju donosi R: KATIČIĆ, Das Mitteldalmatinische Namengebiete, *ŽA*, 12, 1963. 255-292

17 Granice rimskog Ilirika pod Cezarovom upravom mogu se barem za sjeverni dio provincije dosta dobro utvrditi: u rimski Ilirik ulaze Karni, Histri, Taurisci, "ovostrani" Japodi, Liburni i Delmati. Dalje na jugu je topografija nesigurna, jer se ne može sa sigurnošću utvrditi kontinentalna granica nekadašnjeg ilirskog kraljevstva koje je uklopljeno u rimski Ilirik.

18 STRABON, Geogr. 7, 5, 5. O Strabonovom izvoru U. KAHRSTEDT, Studien zur politischen und Wirtschafts-Geschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus, *Nachrichten von d. Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen, phil. hist. Kl* 1927, 1 i d., koji opravdano drži da Strabon koristi neki izvor iz 2. stoljeća.

19 Usp. M. ZANINOVIĆ, Delmati I, 47-55; R. KATIČIĆ, djelo sp. u bilj. 15; S. ČAČE, Pograniczne zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i rimsko doba, *Diadora* 11, 1989, 86 i d. (dalje: S: Čače, Pograniczne zajednice).

Apijan crpi podatke o Oktavijanovu pohodu 34-33. pr. Kr. iz izvješća koje je nakon konačne pobjede Oktavijan podnio Senatu. Otuda nedvojbeno i izvještaj o bici za Promonu (Illyr. 25-26). Iako August, po Apijanovim riječima, ne govori o djelovanju svojih prethodnika,²⁰ moguće je da podatak o epizodi iz 50. godine Apijan ipak nalazi spomenut u njegovu tekstu. Znakovito je da kod Versova zauzimanja Promone Apijan upotrebljava izraz "ponovo" (ἀνακαινισμός), što, doduše, može biti uputa čitatelju na 12. poglavlje gdje se spominje prvo delmatsko zauzeće Promone. No to bi moglo biti naprosto preuzeto iz Oktavijanova izvještaja u kojemu je spomenuto kako su Delmati već jednom bili zauzeli Promonu, a navod bi se dao razumjeti u kontekstu Oktavijanova obrazlaganja u kojem se podsjeća na neprijateljski čin Delmata spram njegova oca Cezara; njegov, Oktavijanov udar na Promonu tako je ujedno i čin pijeteta, osveta za uvredu nanesenu njegovu ocu. Ova druga pretpostavka objasnila bi odsutnost bilo kakva spomena događaja oko Promone u razdoblju od 50. do 34. godine; nema razloga vjerovati da bi Apijan naprosto preskočio podatak o tomu kako je Promona vraćena Liburnima. Oktavijan bi, naprotiv, imao razloga prešutjeti kako su u međuvremenu Delmati izgubili Promonu - o čemu ni inače nemamo podataka u izvorima.²¹

No Oktavijan je očevidno prikazao svoje ratovanje s Delmatima kao mjeru odmazde i za "nepravdu" koju su Delmati nanijeli Liburnima, odnosno za kršenje reda koji je sankcionirala rimska uprava u Iliriku. Upuštajući se u težak i opsežan posao pacifikacije Ilirika, Oktavijan zacijelo nije nastupao s unaprijed najavljenom nepopustljivošću i voljom da naprosto kazni, ponizi i pokori sve koji su se odmetnuli (ako su bili ranije u sastavu rimskog Ilirika) ili su, kao do tada slobodni, na bilo koji način škodili rimskim interesima. Svaljujući krivnju na same Delmate ili ponajprije na njih, označujući k tomu konkretni *casus belli*, Oktavijan je ostavljao odškrinuta vrata za pogađanje s delmatskim saveznicima i s drugima koji su to lako mogli postati, ukoliko bi se rimski pohod od početka pokazao bezob-

20 APIJAN, Illyr. 15: οὐ γὰρ ἀλλοτριᾶς πράξεις ὁ Σεβαστός, ἀλλὰ τὰς ἑαυτοῦ

συνέγραψεν.

21 Nepoznanice oko Promone su, na neki način, test konzistentnosti vladajućih mišljenja o tijeku događaja između 50. i 34. godine u Iliriku. U starijoj literaturi se uzimalo istinitim navođenje FLORA 2, 25 (usp. HORACIJE, Carm. 2, 1, 16) koji spominje da je Azinije Polion (39. godine) pobijedio Delmate, oteo im neka područja i natjerao da plate tribut. No R. SYME, Pollio, Salonus and Salona, *Classical Quarterly*, 31, 1937, 39-48, je odbacio ovu vijest, poklonivši povjerenje vijestima o stvarnom Polionovom ratovanju (prema dogovoru trijumvira!) protiv ilirskih Partina koji su provodili u Makedoniju (o tome APIJAN, Bell. civ. 5, 65, 75 i KASIJE DION, 48, 28, 4 i 48, 41, 7; trijumf nad Partinima: Inscr. It XIII 1, 86, 342). Iako se danas ovo mišljenje općenito prihvaća (usp. J. J. WILKES, Dalmatia, 44-45), nisam sasvim siguran da ne zaslužuje temeljitu provjeru.

zirnim osvajačkim činom.²² Zasigurno valja razlikovati prioritnetne ciljeve (slamanje najjačih protivnika rimske dominacije) od drugorazrednih koji su se dali postići faktičnom prijetnjom i uz malo diplomatskog takta, pri čemu je obilježavanje "krivaca" moglo imati središnje značenje jer su se Delmati tako mogli izolirati, a njihovim dotadašnjim saveznicima/štićenicima kapitulacija učiniti podnošljivijom. Razumljivo, ovakvih suptilnosti teško je pronaći u Augustovu izvješću sastavljenom naknadno: stvarnost u razdoblju ilirskog pohoda 35-33. godine bijaše podosta drukčije od one nakon Akcija.

Kako sam natuknuo na drugom mjestu, možda nije odveć preuzetno držati da je Promona bila jednim od autonomnih središta srednjodalmatinskih starosjedilaca koji su nerado prihvaćali vlast delmatskog saveza.²³ Uređenjem odnosa nakon Koskonijeva uspješnog ratovanja 78-77. godine, bila bi pripisana Liburniji, odnosno liburnskom savezu i time sasvim odvojena od Delmata.

Neke novije spoznaje kao da gornjoj pretpostavci o posebnosti Promone daju jačeg uporišta. Prema Strabonu, kod Delmata su gradovi Salona, Promona, Ninija, Stari i Novi Sinotij (a nekada je to bio i Dalmij/Delminij, razoren 155. god.)²⁴ Za Niniju ne znamo ni približno gdje se nalazila, iako je praktički sigurno da je to jedno od središta u zaleđu, a ne u užem obalnom pojasu. Položaj ostalih je poznat, unatoč određenim nejasnoćama.

Zanimljivo je stoga razmotriti položaj i ulogu velike naseljenosti gradine na Velikom Biaću, na samo 6 km od Trogira, pred kojom je nepuna 2 km udaljena luka u Resniku. Naselje je, sudeći po keramičkim nalazima, nastalo u kasno brončano doba ili najkasnije s početkom željeznoga i kontinuirano trajalo do 1. st. pr. Kr. Napušteno je u svakom slučaju prije nego se u našem primorju javlja karakteristična keramika povezana s počecima Principata. Ulogu toga središta nasljeđuju Sikuli, mjesto na kojem je Klaudije naselio veterane²⁵, ali je mikrolokacija nedvojbeno promijenjena.

22 Ovdje bih upozorio i na predaju o tome kako su Delmati prvotno imali 20 oppida i s vremenom zauzeli još 60, što spominje Publije Vatinije u poznatom pismu Ciceronu po završetku krvava, a tek djelomice uspješnog pohoda na Delmate potkraj 45. god. pr. Kr. (CICERON, ad fam. 5, 10b). Iako su se predajom mogli hvastati i sami Delmati, mislim da se ona održavala i kod njihovih neprijatelja koji su pomoću nje dokazivali razbojnički značaj Delmata i dovodili u pitanje pravednost odnosno "legitimnost" njihovih prava, posjeda i sl. Zanimljivo je pak da se to podudara s činjenicom da su Rimljani oduzeli više zemljišta Delmatima nego ikomu drugom u Iliriku: cjelokupni ager Salonitanus, dijelovi Petrova polja te Knin s okolicom, najbolje predjele oko srednje Cetine (tabor u Tiluriju, Aequum), dobar dio Imotskog polja (Novae).

23 S. ČAČE, Pogranične zajednice, 87.

24 STRABON, 7, 5, 5.

25 PLINJE, Nat. hist. 3, 142.

Radi se o jednom od najvećih gradinskih naselja protohistorijskog doba u srednjoj Dalmaciji, s branjenom površinom od oko 10 ha. Ovome valja dodati spomenuto pristanište u Resniku s tragovima stalnog prometa kroz cijelo razdoblje trajanja naselja na gradini Vel. Biać, i osobito s ostacima sklopova zgrade podignutih u karakterističnoj helenističkoj tehnici te dokazima djelovanja lončarske radionice za proizvodnju reljefne helenističke keramike.²⁶

Nema dakle dvojbe da je i naselje na Vel. Biaću bilo gradom barem koliko i delmatska velika naselja u unutrašnjosti odnosno predrimska Salona. Moguće je, međutim, da naselje i zajednica na Vel. Biaću i oko njega nisu nikada trajno ulazili u sklop delmatskog saveza, bez obzira na gotovo sigurnu pripadnost etničkoj cjelini koju danas zovemo delmatskom. Prije će biti da se radi o jednom od glavnih ili upravo glavnom središtu Bulina koji se spominju u srednjoj Dalmaciji u izvorima čije vijesti datiraju iz 4/3. st. pr. n. ere, ali i kod Artemidora koji izričito navodi da su Bulini *polis* a ne *éthos*.²⁷ Ova Artemidorova napomena djelovala bi neumjesno kada bi Artemidor samo prepričavao starije vijesti. Ova njegova tvrdnja o polisu Bulina jaki je pokazatelj da ovaj zemljopisac s konca 2. i početka 1. stoljeća pr. Kr. govori o prilikama svoga vremena, kada zahvaljujući ponajprije rimskim pohodima duž istočne strane Jadrana u antičku književnost ulaze novi podaci.

Povijesno se opstanak Bulina na ovom mjestu može objasniti. Nakon što su Delmati okupili gotovo sve primorske zajednice između Krke i ušća Cetine. Bulini se ne bi mogli održati osloncem na svoje nekadašnje neprijateljske susjedne isejske Grke naseljene u Traguriju. Isejci ih ne bi uspjeli zaštititi od Delmata, ali, kako je dobro poznato, nasrtaji Delmata na Tragurij i Epetij (i na južnije Daverse) izazvali su rimsku intervenciju 156. godine pr. Kr. Bulini su se pod rimskom zaštitom i u suradnji s Isejcima mogli održati još dugo, barem do 1. stoljeća. Moguće je da je njihov grad i stradao upravo od Delmata za koje znamo da su početkom 1. stoljeća po treći put snažno izbili na obalu i zauzeli Salonu koju je

26 Nalazi iz Resnika: Z. BRUSIĆ, *Arheološki pregled* 1988, Ljubljana, 1990, 117-118; usp. S. ČAČE, Prilozi topografiji i toponimiji istočnojadranskog otočja od antike do srednjeg vijeka, *RZHAZUZd*, 34, Zadar, 1992, 38-39. O reljefnoj keramici (tzv. megarskoj) koja je u 2/1. st. pr. n. ere bila vodeći tip luksuznog posuda napose u Liburniji: Z. BRUSIĆ, *Import helenističke i rimske keramike na teritoriju Liburnije* (disertacija), Zagreb, 1980; ISTI, The importation of Greek and Roman relief pottery into the territory of Southern Liburnia, *Rei Cret. Rom. Faut. Acta* 17/18, Augusta, 1977, 85 i d.; ISTI, Helenistička reljefna keramika u Liburniji, *Diadora* 10, 1988.

27 ARTEMIDOR kod STJEPANA Bizantinca, Ethn. s. Boulinoi, V. S. ČAČE, *Kaštelanski zbornik*, 3 (u tisku).

Koskonije 78-77. morao opsjedati.²⁸ No lako je moguće da kraj naselja na Vel. Biaću valja povezati s dugotrajnim borbama počevši od 50. godine, tj. upravo od delmatskog zaposjedanja Promone, a trajat će s prekidima sve do 33. god. pr. Kr.²⁹

Stradanja cvatućih autohtonih središta s jakim helenističkim kulturnim obilježjima vjerojatno nisu bila rijetkost u ogorčenim borbama koje se vode posebno u 1. stoljeću između Delmata i drugih zajednica protiv Rimljana, ali možda još više i krvavije protiv domaćih zajednica koje su se oslonile na Rim i pod njegovim okriljem tražile svoje mjesto u antičkom svijetu. Najpoznatiji primjer pružaju Ošanići, veličanstvena prijestolnica Daversa koja je očividno postradala prije rimske pacifikacije Ilirika.³⁰ Imamo li pak u vidu da su u napadu na Delmate i saveznike u Promoni 50. god. sudjelovali prije svega borci zajednica lojalnih Rimu i osobno Cezaru, lako je zamisliti nastavak razračunavanja i njihovu žestinu.

U sklopu ovih razmatranja čini se da bismo i u Promoni mogli vidjeti autohtono središte koje se opire uključenju u delmatski savez te se pridružuje Liburniji. Zacijelo je tome pridonijelo tisućljetno susjedstvo i miješanje ljudstva u pograničnom pojasu.³¹

1.5. Zanimljivo je da se Promona nakon Oktavijanove pobjede nad delmatskom vojskom 34. godine iz vidokruga izvora koji govore o detaljnim ratnim događanjima u širem zaleđu Salone. Znakovit je u tom smislu poznati Plinijev navod o trima utvrdama ovoga područja: *Burnum, Andetrium, Tribulium, proeliis nobilitata castella* (Nat. hist. 3, 142). Sudeći upravo po izostavljanju Promone sigurno je da Plinije ovdje aludira na neke događaje iz kasnijih borbi koje su se vodile pod Augustom, napose 12-9. god. i 6-9. po Kr. (*bellum Batonianum*). Za Andetriju, kojega uostalom izdvojeno spominje i Strabon, izvjesno je da je uvršten

28 Koskonijev pohod: G. ZIPPEL, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, 1877, 162, 178 i d. M. ZANINOVIĆ, Ilirsko pleme Delmati I, 30; J. J. WILKES, Dalmatia, 34-35; S. ČAČE, Pogranične zajednice, 87, bilj. 75.

29. Vrijedi spomenuti da se trag Bulina sreće još i na Tabuli Peut. koja donosi toponim *Bulinia*, zacijelo kao ime kraja, na položaju između Andetrija i Magnuma. Ovo samo pojačava razliku između Bulina i svih drugih etnija koje spominju grčki pisci južnije od Liburna.

30 O istraživanjima na Ošanićima v. izvještaje Z. MARIĆA, *Glasnik Zem. muzeja (A)*, 27-28, 1979, 175-235; 30-31, 1977, 5-99; 33, 1978, 23-113; ISTI, Daorsi, Ime, teritorija i etn. pripadnost, *Godišnjak centra za balkanol. ispitivanja*, 8, 1973, 109-135; ISTI, Ošanići - centar Daorsa - kulturno-hist. značajke, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 248-249, gdje se uništenje središta Daversa pripisuje Delmatima i datira upravo u vrijeme rimskog građanskog rata od 49. god. nadalje.

31 O pretpostavljenoj etničkoj granici v. S. ČAČE, Pogranične zajednice pos. 86 i d. Ona bi išla grebenom Promine prema Čikoli, Čikolom do blizu Skradina, a zatim možda ostavljala okolice Šibenika Liburnima, dok je područje na istoku/jugoistoku od te crte u cjelosti pripadalo delmatskom etnosu.

zbog velike bitke 9. godine, nakon koje se Baton došao predati Tiberiju. Burnum je zacijelo već od 35/34. godine pr. Kr. ureden kao središnje rimsko uporište na granici Liburnije i Dalmatije te je zasigurno bio ne jednom izložen napadima Delmata, napose pak 6-9. god. Slično vrijedi i za Tilurij (*Tribulium*), koji je kasnije kao i Burnum pretvoren u legijski tabor.

Sva ova tri uporišta su, kao što je uočio Šašel, dijelom šire zasnovanog limesa koji je trebao osigurati rimske tečevine u Iliriku, zapadnoj Panoniji i dalje na sjeveru do Karnunta na Dunavu te osigurati pouzdan oslonac za daljnje pohode.³² Mislim da su zamjetne teškoće Rimljana u srednjoj Dalmaciji tijekom Batonova ustanka dobrim dijelom proistekle iz pada Andetrija u ruke ustanika, upravo kao što je gubitak Andetrija uvjerio Batona da je daljnja borba bezizgledna.

Sama Promona je, kao i susjedni Stari i Novi Sinotij, bila 34. godine opustošena i spaljena,³³ a potom, zajedno s važnijim položajima u blizini, pretvorena u rimsko uporište. U konstelaciji stvorenoj formiranjem spomenutoga limesa Promona više nema ranijega strateškoga značenja te se oko nje i ne vode znatnije borbe.

Zanimljivo je u vezi s ovim zbivanjima osmotriti osebujni razvoj najzapadnijeg dijela Delmata, Ridita sa sjedištem na gradini iznad Danila kod Šibenika. Primjerice, Riditi su još tijekom 1. st. po Kr. stekli latinsko pravo,³⁴ što nedvojbeno pokazuje uznapredovanu romanizaciju, a s tim je u vezi svakako i osobita riditska antroponimija koja očituje neke osobine srodne pojavama u Liburniji. Iako je tomu svakako pogodovao granični položaj, vjerojatno su presudnu ulogu imale dvije povijesne okolnosti: 1. četvrt stoljeća mira na delmatsko-liburnskoj međi između 75. i 50. godine pr. Kr. i 2. prisilno (i zapravo definitivno) prostorno odvajanje Ridita od delmatske matice 34/33. god. pr. Kr.

1.6. Na kraju valja pogledati koliko je sve ovo relevantno za bolje poznavanje prilika u samoj Liburniji.

Prvo, bez obzira na to koliko ćemo relativizirati pripadnost Promone, sama činjenica da je ona "predana" Liburniuma bila bi dokazom da Liburnija opstoji kao izvjesna politička zajednica. Ilirik je u to vrijeme još daleko od regularnog

---

32 J. ŠAŠEL, Die Limes-Entwicklung in Illyricum, *Actes du IXe Congrès Intrenen. d'Etudes sur les frontières Romaines*, Mamaia, 6-13 sept. 1972, Bucharest-Cologne-Vienna, 1974, 193-199, Abb. 1. Usp. J. J. WILEKS, Augustan limes in Illyricum?, *Studien zu den Militärgrenzen Roms II*, Beihefte der Bonner Jahrb. 38, 1977, 245-246.

33 Strabon, Geogr. 7, 5, 5.

34 MOMMSEN, CIL III, p 363; G. ALFÖLDY, Bevölkerung, 97 i d. (municipij u vrijeme Flavijevaca ili Hadrijana); J. J. WILKES, Dalmatia, 241.

administrativnog uređenja koje će biti uvedeno istom potkraj Augustove vladavine ili možda tek pod namjesnikom Dolabelom na početku Tiberijeve vladavine. Po svemu se Ilirik još sastoji od različitih zajednica koje su svaka za sebe na poseban način uredile odnose s Rimom. Tako se zajedno nalaze Isejci koji su još od 3. stoljeća rimski "saveznici i prijatelji", razne ilirske općine i plemena koji su došli pod rimsko vrhovništvo 168/7. g. pr. Kr., dio Japoda i Liburni koji najvjerojatnije s Rimom uređuju odnose prvi put 129. g. pr. Kr., kao i Delmati koji su u teškom ratu svladani oko 77/76. g. pr. n. ere. Njihove obveze spram Rima su različite, obuhvaćaju od tereta:³⁵ tribut, saveznička podavanja (u hrani, novcu i materijanim dobrima) te savezničke obvezne kontingente pomoćnih četa ili brodovlja. Upravo prema tomu na kojoj se razini te obveze utvrđuju i iz njih proistekla djelovanja odvijaju, možemo pretpostaviti da je opstojala i odgovarajuća instanca autonomne uprave domaćih zajednica. Tako Cezar 54. tretira Piruste kao cjelinu čije vodstvo odgovara za prekršaje koje su počinili pojedinci ili skupine pod njenom "vlašću". Kod Apijana čitamo kako Delmati pregovaraju s Cezarom o miru i kako im je kolektivno utvrđen iznos tributa. Iz prikaza Oktavijanova pohoda 34-33. god. pr. Kr. Delmati uvijek nastupaju kao cjelina, a takvim ih priznaju i Rimljani. Ciceron pak spominje *foedus* s "Japodima" (očevidno s južnim),³⁶ a ne, primjerice, s Arupinima.

Izvjesno je da je jedna od takvih velikih cjelina i Liburnija. Ona je subjekt kojemu Rimljani priznaju kako integralni dio Promonu. Kada su je Delmati preoteli, Liburni se kao zajednica obraćaju Cezaru. Niže ćemo raspravljati o brodovlju koje Liburni također daju kao cjelina, u ulozi rimskih saveznika.

2. BITKA NA KRKU 49. G. PR. KR. I LIBURNSKO BRODOVLJE

2.1. Zbog borbi oko Promone Liburnija se već nalazila u ratnom stanju i prije nego su iz Italije u Liburniju prispjele vijesti o otpočinjanju građanskog rata u rimskoj državi. Početak obračuna u Italiji donosi nove tjeskobe i napetosti. Nije ih teško zamisliti imajući u vidu poznate okolnosti: tijesno povezivanje Jadertina s cezarovskim elementima u Manijskom zaljevu i u samoj Saloni (o tomu v. niže,

---

35 Kako bilježi CICERON, foedera često ne sadrže pobližnih naznaka (usp. lakonsku frazu *maiestatem populi Romani comiter servato*, pro Balbo, 32) no posve je jasno da su Senat i upravljači provincija određivali pravila ponašanja, postupke arbitriranja u sporovima među zajednicama odnosno neke aspekte sudovanja i sl. V. kod Cezara, Bell. Gall. 5, 1, gdje se spominje držanje sudskih zasjedanja (*conventus*).

36 CICERON, pro Balbo, 32.

odj. 3), postojanje skupina rimskih građana u liburnskim gradovima i gradićima po obali i na otocima, klijentelarne veze liburnskih uglednika s moćnim rimskim familijama. Valja svemu dodati da se radi o prilikama koje su se održavale četvrt stoljeća (75-50. god. pr. Kr.) što znači da su one bitno utjecale na kulturu i gospodarstvo Liburnije, napose znatnijih obalnih i otočkih središta, ali je svakako najvažnija posljedica bilo odrastanje cijele generacije koja je navikla vidjeti sebe, svoju općinu i općenito Liburniju pod rimskom dominacijom i u stalnom općenju s Rimljanima. Rimski građanski rat koji je buknuo na prijelazu iz 50. u 49. godinu bio je stoga za mnoge u Liburniji sukob u koji su ušli od početka znajući točno što je u igri. Razumljivo, time nije rečeno da su se svi u Liburniji odmah i neopozivo opredijelili.

Podsjetio bih na osnovne podatke o bici. Na temelju vrela kojima raspolazemo moglo bi se najkraće kazati da je tijek borbi objašnjen samo u grubim obrisima: bolje smo obaviješteni o konačnom ishodu, premda i tu, kako će se vidjeti, ima podosta nejasnoća.³⁷

Bitka se najvjerojatnije odigrala tijekom kolovoza 49. god.³⁸ Pompej je još tijekom zime poradio na tome da potpuno ovlada morima³⁹ te je dao prikupiti mnoštvo ratnog i teretnog brodovlja. Nakon što se 16. veljače 49. g. s posljednjim četama povukao iz Brundizija i preplovio preko Otranta doista je već raspolagao potpunom nadmoći na moru, napose na Jonskom i Jadranskom moru. Cezar koji je odmah ušao u napušteni Brundizij, nalaže da se u Brundiziju okuplja brodovlje koje će poslužiti za planirani prelazak u Epir. No Cezar je pohitao nazad u Rim, a odatle prema Hispaniji da prije pohoda na samog Pompeja obračuna s njegovim snagama u Hispaniji. Usput je naložio Korneliju Dolabeli da formira flotu s kojom će čuvati jadransku stranu Italije.

Sve se to odigralo još u ožujku 49. godine. Vrlo je vjerojatno da je upravo pojava Dolabelina brodovlja izazvala intervenciju pompejevaca koji su kanili blokirati Jadran i Jonsko more dokle god Pompej ne pripremi dovoljno jaku vojsku za izravan sukob s Cezarovom iskusnom armijom.

37 Prvo i za sada jedino temeljitije razmatranje o mjestu i tijeku borbi: G. VEITH, *Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien*, *Strena Buliciana*, Zagreb-Split, 1924, 267-271. Sažeti prikaz zbiljanja: F. E. ADCOCK, u *Cambridge Ancient History*, IX, Cambridge, 1951², 653; M. ZANINOVIC, *Liburnia militaris*, *Opuscula archaeol.* 13, 1988, 56-57. Izvori: CEZAR, *Bell. civ.* 3, 5; LIVIJE, *Perioch.* 110; Lukan, *Phars.* 4, 480-580; FLOR, 2, 13; APIJAN, *Bell. civ.* 2, 47; Orozije, 6, 15, 8-9.

38 Datacija: APIJAN, *Bell. civ.* 2, 67, gdje navodi da se bitka na Krku odigrala u isto vrijeme kada je Cezarova vojska pod Kurionom doživjela slom u Africi.

39 CICERON, *ad Attic.* 10, 8, naziva Pompejevu strategijsku osnovu "temistoklovskom", aludirajući na povlačenje Atenjana s kopna na Salaminu pred perzijskom provalom 480. god. pr. Kr.

U Iliriku je Cezar zapovjedništvo prepustio Gaju Antoniju, mlađem bratu poznatijega Marka. Kao njegovi legati spominju se Minucije Bazil i povjesničar Salustije Krisp. Vjerojatno su zajedno raspolagali s vojskom snage četiri legije.⁴⁰

Borbe su započele negdje na moru južnije od Krka, ali je teško doznati makar i približno mjesto.⁴¹ Pompejevsko brodovlje pod vodstvom Skribonija, Libona i Marka Oktavija sačinjavala je tzv. ahejska flota, brodovlje prikupljeno i opremljeno u Grčkoj. Ono se pokazalo očevidno nadmoćnim te je Dolabela uzmaknuo na sjever, u tjesnac između Krka i kopna. G. Antonije se, kako Veith drži, utvrdio na poluotoku Bejavcu, zacijelo računajući s podrškom Kurikta, krčkih Liburna. Ostale cesarovske snage su se utvrdile na kopnenoj strani tjesnaca. Tu se negdje sklonio i Dolabela s brodovljem.⁴²

Pod nepoznatim okolnostima čini se da je Dolabela izgubio brodovlje koje je prešlo u ruke protivnika. Ni Kurikti nisu izdržali već su se ili predali pompejevcima ili naprosto zatvorili u svoje utvrde brinući se za svoju sigurnost. Antonije je opkoljen i njegova vojska je ubrzo ostala bez živeža. Dobivši s kopna građu, Antonije je uputio preko kanala pet kohorti na tri velike splavi. Dvije su splavi uspjele izmaknuti neprijatelju dok je treća zapela na postavljenoj zapreci. Okru-

---

40 Dio snaga nije bio u legijskim formacijama; primjerice Opitergine Livije izrijekom stavlja među pomoćne jedinice (*Opitergini transpadani, Caesaris auxiliares*, per. 110)

41 Dion. 41, 40, 1-2

Κορνήλιον Δολοβέλλαν, τὰ τε τοῦ Καίσαρος πράττοντα καὶ ἐν
τῇ Δελματίᾳ ὄντα, ἐξήλασαν ἐξ αὐτῆς τῷ τοῦ Πομπηίου

ναυτικῶν χρώμενοι (Dok se to događalo u Rimu i Iberiji, Marko Oktavije i Lucije Skribonije Libon istjeraše iz Dalmacije Publija Kornelija Dolabelu koji je ondje vojevao za Cezara). Napominjemo da kod Diona Δελματία označuje i predaugustovski Ilirik.

42 Ukoliko već do tada nije ostao bez glavnine brodova - liburnske flote: v. niže podj. 3. 3. - premda OROZIJE spominje sudjelovanje i drugog cesarovskog brodovlja pod zapovjedništvom Hortenzija, zacijelo je to plod pogrešna razumijevanja izvora. Kako čitamo u APIJANA, *Bell. civ.*, 2, 41, jadranska i tirenska flota kao i njihovi zapovjednici spominju se skupa (štoviše je tu navedeno i slanje Gaja Antonija u Ilirik), na onom mjestu gdje se govori o mjerama koje Cezar poduzima da bi zaštitio Italiju nakon Pompejeva odlaska iz Brundizija. Zacijelo je u nekom sažetom prikazu događaja kojega koristi Orozije u istom dahu navedeno stvaranje dviju flota, imenovani njihovi zapovjednici i spomenuta sudbina Dolabeline flote i Antonijeve vojske. - U LUKANA, *Phars.* 4, 528, se pak spominju Histri koji drže neki položaj na obali, na strani Pompejevaca. Vjerojatno je riječ o pjesnikovoj eruditskoj konstrukciji koja bi zahtijevala pomniju analizu.

žena sa svih strana, kohorta venetskih Opitergina⁴³ junački se odupirala, a kad je otpor postao posve uzaludan, Opitergini su se međusobno poubijali, samo da ne pokleknu pred neprijateljima. Ovo herojstvo nije međutim nimalo podiglo moral izgladnjelim vojnicima na Krku. Zahvaljujući dijelom i izdaji,⁴⁴ vojska se pokolebala te je napokon i sam Antonije pristao na kapitulaciju. Petnaest zarobljenih kohorti prešlo je na stranu Pompeja, ukrcalo se na zarobljeno brodovlje i pod zapovjedništvom Skribonija Libona otplovilo u Dirahij. Marko Oktavije je pak nastavio ratovati po Jadranu, upustivši se pod jesen u opsjedanje Salone, uz pomoć Delmata i s osloncem na saveznike Isejce.

2.2. Iako je vrlo izvjesno da je Dolabelino brodovlje zapravo četrdesetak jedinica preuzetih dobrim dijelom od Liburna, čini se da tu ima i pojedinosti kojima do danas nije posvećena dovoljna pažnja.

O prilikama na Jadranu u prvoj polovici 49. godine ponešto doznajemo preko Ciceronovih pjesama Atiku. Ciceron tako iz Formija izvješćuje o Pompejevoj evakuaciji Brundizija i o Cezarovim pokretima i planovima.⁴⁵ Nekoliko dana kasnije iz rodnog Arpina piše o tome kako namjerava napustiti Italiju i otploviti za većinom senatora s Pompejem, ali, pored svih dvojbi i strahova, Ciceron napominje kako je Jadran zatvoren, pa mu preostaje jedino da otplovi Tirenskim morem.⁴⁶ Ciceron je potom iz Kume pisao o razgovoru s Kurionom, poznatim Cezarovim političkim pouzdanikom koji je trebao zauzeti Siciliju; ponovno govori o borbama na Jadranu i o namjeri da se Grčke domogne putujući preko Sicilije.⁴⁷ Javlja zatim i o glasinama da bi Pompej mogao krenuti kroz Ilirik na Galiju (Cisalpinsku Galiju)⁴⁸. Koji dan kasnije, također iz Kume, Ciceron, inače pun gorčine zbog naslućivanja da se rat ne vodi za republiku, već oko prijestolja za koje se otimlju Cezar i Pompej, ponovo govori o svom bijegu iz Italije čim bude vrijeme

---

43 Budući da Opitergine Lukan naziva jednom *Coloni*, često se iznosi da su oni Rimljani, građani rimske kolonije. To nije točno; da su Opitergini još u ovo vrijeme čuvali jezik izravno dokazuju olovna zrna za pračke (*glandae*) nađena u picenskom Askulu, s urezanim venetskim natpisom koji donosi etnik: *O(p)terg(ino)*; usp. G. B. PELLEGRINI - A. PROSDOCIMI, *La lingua venetica*, I, Padova, 1967, 439-441. Opitergini spadaju među brojne transpadanske zajednice koje su desetljećima uzaludno tražile civitet te se njihova privrženost Cezaru može lakše razumjeti.

44 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 67, 5: izvjesni T. Pulejon, koji se žestoko bori na Pompejevoj strani kod Dirahija, navodno se najviše zalagao za predaju 49. god, dok je bio u redovima Antonijeve vojske na Krku.

45 CICERON, *Ad Attic.* 9, 15a; 9, 16.

46 CICERON, *Ad Attic.* 9, 19.

47 CICERON, *Ad Attic.* 10, 4.

48 CICERON, *Ad Attic.* 10, 6. Slično Ciceron ponavlja i mjesec dana kasnije (*Ad Attic.* 10, 9).

za plovidbu, bilo preko Sicilije, gdje računa na Kuriona, bilo preko Jadrana, gdje je Dolabela,⁴⁹ inače njegov zet. To je ujedno i prvi spomen Dolabelina djelovanja na Jadranu, a može se datirati u drugu polovicu ožujka 49. godine. Dolabela, reklo bi se, nije htio zaostajati za svojim uzorom i vođom glede brzine: dobivši nalog da preuzme pomorsku obranu na Jadranu, bacio se na posao čim je Cezar krenuo u Hispaniju.

Ovdje je zanimljivo napomenuti da sâm Cezar bilježi kako je (očevidno još u veljači 49.) naložio da se brodovlje okuplja u Brundiziju, spominjući izrjekom da su naloge u tom smislu dobili municipiji, a navode se i područja: "tjesnac" (*fretum*, misli se na krajnji jug Italije i susjednu Siciliju), Picenum i Galija (Cisalpinska).⁵⁰ Drugim riječima, sve raspoloživo brodovlje jonske i jadranske obale Italije trebalo je okupiti u Brundiziju kako bi se pripremiло prebacivanje preko Otranta. Iako ove mjere ne bi trebalo uzimati doslovno, sigurno je da je Dolabela u nastojanju da stvori dovoljno jaku flotu, morao potražiti oslonca izvan Italije. Preostali su mu praktički samo Liburni.

2.3. Liburnija je u ovom slučaju morala odigrati presudnu ulogu. Za razliku od Histrije koja je u to vrijeme gotovo bez autonomnih (gradskih) općina, Liburnija se dobrim dijelom sastojala od njih. Među njima se ističu pojedina središta sa značenjem koje nadilazi oblasne okvire. U prvom redu valja spomenuti Jader, koji je već u starije željezno doba jedno od najvažnijih pomorskih središta Jadrana. Najnovija su istraživanja dovela do otkrića ostataka svojevrstnih navoza u dnu luke, a na mjestu gdje je u rimsko vrijeme nastala nekropola.⁵¹ Već u predrimsko doba

---

49 CICERON, Ad Attic. 10, 7. Publije Kornelije Dolabela (*P. Cornelius Dollabela*), oženjen Ciceronom Tulijom, Cezarov pristaša, sufektни konzul 44. god. MRR II, 267; ubijen u kiličkom Tarsu 43. god. pr. Kr. i vjerojatno djed istoimenog Tiberijevog namjesnika Dalmacije 14-20. god. (MÜNZER, RE IV 1, 1900, S. Cornelius, 143, col. 1308).

50 CEZAR, Bell. civ. 1, 29 i 30.

51 Riječ je o novijim zaštitnim istraživanjima na predjelu Relja, na gradilištu robne kuće. Opću obavijest o još neobjavljenim nalazima i napose novim spoznajama o izgledu jedertinske suburbije, predrimske kao i rimske korisne prethodne napomene daje S. GLUŠČEVIĆ, Rimska nekropola u Kaljskoj ulici, *Diadora*, 12, 1990, 153-158. i Karte 1 i 2, v. također: Z. BRUSIĆ - S. GLUŠČEVIĆ, *Obavijesti HAD*, 23/1, 1991, 19-21; o prilazu utvrđenom dijelu grada M. SUIĆ, Obrambeni sustav i prospket antičkog Zadra s kopnene strane, *Radovi Fil Fak. u Zadru*, 14-15, 1975, 541.

Jader je ujedno središte prilično prostranog teritorija na kopnu te gotovo cjelokupnog otočja pred sjevernodalmatinskom obalom.⁵²

Na jugu Liburnije je izazito pomorsko središte morao biti i neveliki Kolent (*Colentum*, Murter),⁵³ a zatim i važna luka Skardona⁵⁴ te Nin (*Aenona*).⁵⁵ Na sjeveru Liburnije ističu se osobito drevni Osor (*Apsorus*) te Flanona po kojoj je i nazvan Kvarnerski zaljev još u helenističko doba.⁵⁶ No o pomorskom začaju pretežnog dijela Liburna govori položaj mnogih manjih općinskih središta. Tako se mogu spomenuti podvelebitske luke na završcima vrletnih staza koje vode preko Velebita:⁵⁷ Senia, Lopsika, Ortopla, Vegij, Argirunt, Ansij (koji nadzire obrovačko pristanište na plovnom dijelu Zrmanje),⁵⁸ Korinij,⁵⁹ Budim⁶⁰ i dr. I na otocima su se razvijali centri od kojih su neki izrazito usmjereni na more i

52 O teritoriju Jadera u predrimsko doba nema posebnih studija. O pripadnosti otoka Jadestinima već u predrimsko doba M. SUIĆ, *Zadarski otoci u antici, Zadarski otoci - Zbornik, Zadar, 1974, 47 i d.* usp. S. ČAČE, *Colentum insula, Diadora, 10, 1988, 65 i d.* Kopneni dio kasne predrimske općine Jadertina može se samo grubo procijeniti utvrdivši susjedna općinska središta. Jadertini su na sjeveru od davnina graničili s Aenomom; na jugu/jugoistoku i u starije željezno doba nalazila se zajednica sa središtem na velikoj gradini Vrčevo, no ona u kasnoliburnskom periodu zamire, kao i niz napuštenih malih gradina biogradskog područja (usp. S. ČAČE, *Biogradski zbornik, 1990*). Teritorij Jadertina u Cezarovo doba u svakom slučaju mjeri preko 500 km². Po veličini teritorija i bogatstvu resura (uključujući i prometni potencijal s obzirom na prekomorske veze i nadzor nad istočnojadranskim rutama), Jader se može mjeriti s većim sredozemnim gradovima antike.

53 Nalazi pristanišnih zgrada: A. FABER, *Arheol. pregled, 10, 1968, 124 i d.*

54 O Skardoni kao pristaništu i emporiju kod STRABONA, *Geogr. 7, 5, 4* i PLINIJA, *Nat. hist. 3, 141*.

55 Radi se o luci u Zatonu kod Nina; usp. izvješća Z. BRUSIĆ, *Diadora, 4, 1968, 203-209; Arheol. pregled, 28, 1987, 121-122; S. GLUŠČEVIĆ, Obavijesti HAD, 16, 1984, 1, 17-18 i 18, 1986, 3, 46-47; Arheol. pregled, 26, 1985, 131-132.*

56 O značenju Flanone kao luke posebno svjedoči pisac s konca 2. st. pr. Kr. ARTEMIDOR Efežanin kod MARCIJANA, *Epit. Artem. 4, 10*: Flanona je "grad (πόλις) i luka (λιμήν) kod otoka Apsirta" i dalje, iz izvornog Artemidorova teksta: »Nakon Alvona je luka Flanon i grad Flanon i sav se taj zaljev zove Flanatičkim«; 4, 11: Apsirt je otok i grad (πόλις) .

57 O arheološkim nalazima duž podvelebitskog primorja obilje građe donosi u redovitim prilogama A. GLAVIČIĆ i dr. autori u svescima *Senjskog zbornika*. Pregledno je J. J. WILKES, *Dalmatia, 200-203; M. SUIĆ, Zadar u starom vijeku, Zadar, 1981, 236-238* (dalje M. Suić, Zadar).

58 Ansium - Cvijina gradina u Kruševu iznad Obrovca (prema natpisu CIL III 2887). J. J. WILKES, *Dalmatia, 211*, pogrešno stavlja na Cvijinu gradinu Clambetae. G. ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römische Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, 84 (dalje: G. Alföldy, *Bevölkerung*), zabunom smješta Ansij na Ivanovu glavicu u Kruševu; M. SUIĆ, *Zadar, 239*, gdje također Ansium nije povezan s Cvijinom gradinom.

59 Italski naseljenici zabilježeni na natpisima; J. J. WILKES, *Dalmatia, 210-211*.

60 Oko 11 ha prostrana gradina uz more, s mnogo nalaza importirane keramike. V. Š. BATOVIĆ, *Characteristicque des agglomerations fortifiees dans la region des Liburniens, Godišnjak Centra za balkanol. ispit. 15, 1977, 216, 221 i fig. 4, 21.*

pomorstvo, poput anonimnog središta na Gracu kod Smokvice (Vlašići na južnom kraju Paga).⁶¹

Pažnju svakako privlači poznati krčki natpis (CIL III, 13295) u kojem je zabilježena gradnja dijela gradskog bedema dugog 111 i visokog 15 stopa. Svi autori se slažu da natpis paleografski pripada republikanskoj eri, iako valja ostaviti mogućnost da je riječ samo o republikanskoj tradiciji te da se natpis može datirati i u prve godine Principata. Čini se to ipak malo vjerojatnim stoga što se srodni natpisi nalaze na tlu susjedne Cisalpine i po svemu povezuje upravo s Cezarovim vremenom i aktivnostima.⁶² Krčki natpis pokazuje da se već tada na Krku uvode tekovine italsko-rimske civilizacije: natpis koji svjedoči o javnom poslu, sustav financiranja, organizacije i nadziranja javnih radova, uporaba latinskog jezika, helenističko-rimske pravne norme.⁶³ Odlučujuću ulogu imaju dvojica dužnosnika, očevidno Liburna (peregrina), s titulom *pra(---)*, možda *praifecti* ili *praitores*. Veoma je vjerojatno da su to mjesni magistrati ili, ako se prihvati teza da je do gradnje dijela bedema došlo u vrijeme neposredne opasnosti, njihovi substituti imenovani u izvanrednim okolnostima. Jedno i drugo upozorava nas da su otočke liburnske zajednice na Kvarneru, osobito *Curicum* i *Fulfinum* na Krku, *Arba* i *Absorus* uistinu već postale antičkim gradskim općinama sa svim glavnim atributima.

Raspoložuci obiljem drvene građe, sposobnim brodograditeljima,⁶⁴ mornarima i kapetanima, ali i "infrastrukturu" koja je neophodna za potpuno opremanje brodovlja i koju mogu pružiti ponajprije barem djelomice urbanizirana središta, Liburnija je mogla osigurati Dolabeli i više od brodovlja kojima je inače raspolagala. U Liburniji se moglo organizirati građenje ili predgradnju⁶⁵ brodova potrebnih za popunu flote.

61 Usp. Š. BATOVIĆ, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Zadarski otoci - Zbornik*, Zadar, 1974, 26-27; ISTI, *Obavijesti HAD*, 1990, 1, 31-32.

62 Usp. L. MARGETIĆ, Riflessioni sull'iscrizione di Curicum CIL III 13295 = Dessau, ILS II 5322, *Aquileia nostra*, 1979; ISTI, O natpisu o gradnji krčkih gradskih bedema sredinom 1. st. pr. n. e. *Arheol. radovi i rasprave*, 10, 1987, 171 i d.; J. MEDINI, Epigrafski podaci o munificijencijama iz antičke Liburnije, *Radovi Fil. Fak. u Zadru*, 6, 1969, 49 i d.

63 Usp. L. MARGETIĆ, *sp. dj.*

64 Kao sjajna ilustracija vrhunske vještine liburnskih brodograditelja služe nalazi dvaju brodova u moru kod Nina. Brodovi dužine oko 9 m su izgrađeni posebnom tehnikom spajanja dasaka ("šivanje") i nedvojbeno odgovaraju tipu kojeg je zabilježio VERIJE FLAK (kod Festa, 460-461 Lindsay) u 1. st. (*serilia*). Usp. Z. BRUSIĆ - M. DOMJAN, Liburnia Boats - Their Construction and Form, *BAR International Series*, 276, 1985, 67-85.

65 Glede preuređenja brodova usp. Vatinijev pothvat 47. god. CEZAR, *Bell. Alex.* 44.

Imajući sve ovo u vidu čini se posve vjerojatnim da je Dolabela glavninu svojeg brodovlja prikupio od Liburna (na ime savezničkih obveza) a djelom možda i opremio ili preuredio za ratne potrebe upravo u Liburniji. Štoviše, posade i kormilari na većini brodova zacijelo su odreda unovačeni među Liburnima.

2.4. To objašnjava zašto u pompejevskom taboru Dolabeline brodove, koje je preuzeo Libon i odveo ih u vode Otranta, nazivaju *liburnskim* brodovljem. U prikazima Pompejevih pomorskih snaga⁶⁶ i opisima njihova djelovanja navode se sve flote: ponajprije glavna flota pod zapovjedništvom vrhovnog zapovjednika mornarice konzulara Marka Bibula, sto brodova s rimskim posadama,⁶⁷ a zatim egipatska (zapovjednik Gn. Pompej Mlađi);⁶⁸ rodska (G. Marcel i G. Koponije),⁶⁹ azijska (D. Lelije i G. Trijarije),⁷⁰ sirska (odnosno sirska i kilička; pod G. Kasijem),⁷¹ ahejska (M. Oktavije)⁷² i liburnska flota (Skribonije Libon).⁷³

No u Cezarovu djelu nalazimo i ono što se smatra ključnim argumentom. Prelazeći na opis događaja na Jadranu prije farsalske bitke pisac navodi:

Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis quas habebat navibus Salonas pervenit (Bell. civ. 3, 9, 1).

Iz ovoga bi proizlazilo da su sve lađe koje je Skribonije poveo "iz Ilirika" na jug Jadrana zapravo *liburne*, brodovi osobita tipa koje tada grade i posjeduju samo Liburni. Liburne su stekle ugled zahvaljujući brzini i pokretljivosti, ali o izgledu izvornog liburnskog broda zapravo znamo malo što pouzdano. Ako je suditi po analogiji s ilirskim lembima, trebali bi to biti neveliki ratni brodovi s pedeset veslača-boraca.⁷⁴ Smatra se da je liburna zadobila toliku važnost u rimskoj mornarici krajem 1. stoljeća pr. Kr. i zato što je po svojstvima nadmašila tada poznate tipove lakih brodova; temeljna konstrukcija bijaše takva da je omogućavala i

66 Sustavan pregled donosi CEZAR, *Bell. civ.* 3, 5. usp. Apijan, *Bell. civ.* 5.

67 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 5; 8 i 15.

68 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 40.

69 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 26-27.

70 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 7; 3, 40; 3, 100.

71 Cezar, *Bell. civ.* 3, 101.

72 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 9.

73 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 9; 3, 15; 3, 23-24. Liburnska i ahajska flota se inače u Cezarovom pregledu (*Bell. civ.* 3, 5, 3) spominju zajedno: *Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius*.

74 O broju boraca-mornara na lembima posredno kod Polibija, 2, 3, koji spominje da je u pohodu Ilira 231. za oslobođenje opkoljenoga Pleurona u Akarnaniji sudjelovalo 5000 boraca ukrcanih na 100 lembe. O brodovima kod južnih Ilira: M. KOZLIČIĆ, Prikazi brodova na novcu plemena Daorsa, *Glasnik Zem. muzeja*, 35-36, 1982, 163-188.

gradnju težih inačica (*biremis*).⁷⁵ Veoma je poučno, u svakom slučaju, da Plutarh nedvojbeno na temelju dobrog izvora, razlikuje liburne od ostalih lakih jedinica u sastavu Pompejeve flote.⁷⁶ Uzimljući napokon u obzir općenitu nesklonost većine antičkih autora spram sitničarenja oko tehničkih pojedinosti, ovo razlikovanje nedvojbeno ima veliko značenje.

Ovo je međutim prvi spomen brodova pod tim imenom te valja ostaviti mjesta dvojbi. Moguće je naime navod prevesti razumijevajući izraz *liburnae* kao prostu oznaku podrijetla brodovlja, bez ikakva obzira na vrstu brodova, razumijevajući kao da je napisano "*discessu Liburnarum* (ili *Liburnicarum*, usp. 3, 5!) *navium... M. Octavius cum iis quas habebat navibus ...*"; moglo bi se pomisliti da je na taj način autor htio izbjeći ponavljanje u rečenici.

Prateći sudbinu tih brodova u Cezarevu opisu ratovanja 48-49. god. na moru, kao da se netom navedene dvojbe potvrđuju. Nigdje se više ne spominju liburnski brodovi, ali se spominje flota pod zapovjedništvom Libona za koju znademo da bi trebala biti isto što i liburnska flota.

Libon je pored manevara neposredno nakon Cezarova "desanta" kod Ori-ka⁷⁷ izveo smjeli koliko i uzaludni pokušaj zauzimanja Brundizija koji je branio M. Antonije.⁷⁸ Iz nešto detaljnijeg opisa upada Libonovih brodova u samu luku doznajemo da je on u navalu uputio 5 četveroveslarki (*quadriremes*). U bici koja je nastala jednu od četveroveslarki je izgubio. Četveroveslarke dakako nisu liburnski brodovi, pa bi to opravdalo gornje sumnje glede sastava "liburnske flote".

Iz opisa istih borbi doznajemo, međutim, da Libon raspolaže s pedeset brodova. Apijan pak napominje da je na Jadranu bilo zarobljeno 40 brodova.⁷⁹ Možda se u toj razlici krije riješenje. Moguće je da je Libon, stigavši u Dirahij, i združivši zatim nakratko svoju flotu s Bibulovom,⁸⁰ sastav ojačao dobivši desetak velikih jedinica kako bi se mogao ravnopravno nositi i u izravnom okršaju s protivničkim brodovljem. No posve je vjerojatno da je već prvotna Dolabelina flota imala u sastavu i većih brodova, a ne samo lake liburne.

---

75 O liburnama v. osnovne obavijesti u S. PANCIERA, *Liburna. Rassegna delle fonti, caratteristiche della nave, accezione del termine, Epigraphica*, 18, 1956, 130-156. usp. i GROSSE, RE, s. Liburna, 143-145.

76 PLUTARH, *Cato min.* 54, gdje se izričito kaže da je Pompej imao 500 ratnih brodova i još mnoštvo liburnskih, nepokrivenih i izviđačkih.

77 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 15 i dalje.

78 CEZAR, *Bell. civ.* 3, 23-24.

79 APIJAN, *Bell. civ.* 2, 49.

80 O tome izrijekom CEZAR, *Bell. civ.* 3, 15, 6: *Sed cum essent in quibus demonstravi angustiis ac se Libo cum Bibulo coniunxisset...*

Podaci do koji smo došli u gornjim razmatranjima vode zaključku da je Liburnija - ili upravo njene pomorske općine - bila dužna Rimljanima stavljati na raspolaganje znatan kontingent ratnih brodova. Brojka od 40 jedinica zasigurno je minimum liburnskih mogućnosti. Dalje će se vidjeti da tome broju valja pridodati daljnje jedinice, jer je izvjesno da brodovlje koje se prodalo pompejvcima najvećim dijelom pripada sjevernim Liburnima. Valja međutim stalno imati na umu da je to brodovlje građeno i održavano pod rimskim nadzorom te da je stoga lako moguće da već u ovo vrijeme počinje gradnja ratnih brodova većih od tradicionalnih liburna.

3. JADERTINI I LIBURNI

3.1. Pomorsko ratovanje na Jadranu se nastavilo i nakon katastrofe cesarovskih snaga kod Krka. Oktavije, doživjevši slom pri pokušaju da zauzme Salonu koju su žestoko branili tamošnji rimski naseljenici, napušta Jadran prije zime 49/48. god. Iz Cezarova izlaganja nije moguće doznati što se događalo do početka ljeta; vjerojatno početkom ljeta u Ilirik stiže Cezarov kvestor s pretorskim ovlastima (*quaestor pro praetore*) Kvint Kornificije s dvije legije koji se bori s domorocima, očevidno uz podršku Cezarovih naseobina (Salona, Epidaur, vjerojatno i Naron) te nekih domorodačkih zajednica, među kojima se osobito ističu liburnske na čelu s *Jadertinama*.

Jadertine Cezar spominje u vezi s događajima koji su uslijedili potkraj istog ljeta. Nakon što je u srpnju 48. god. Pompej doživio sudbonosni poraz kod Farsala u Tesaliji, ostaci njegovih velikih kopnenih i pomorskih snaga razišli su se po raznim područjima Sredozemlja da potraže nova uporišta za nastavak borbe. U Jadran je ponovno pristigao Marko Oktavije sa znatnim brodovljem, sudeći da bi u Iliriku mogao okupiti snage dovoljne da svladaju Cezarove pristaše na istočnoj obali Jadrana.

Kornificije je, unatoč premoći Oktavijevoj, uspio za neko vrijeme ukloniti opasnost. Zaslugu za to imaju poglavito Jadertini čije je malo brodovlje uspjelo razbiti Oktavijevu flotu i zarobiti izvjestan broj brodova. S obzirom da je Oktavijeva flota morala biti dosta jača od jadertinske, zacijelo je Kornificiju ili njegovu legatu pošlo za rukom kakvo iznenađenje. Pobjeda ipak nije donijela preokret jer Oktavije ostaje gospodarom srednjeg i južnog Jadrana do 47. god. kad je pokušao zaposjesti Epidaur. Potukao ga je Publije Valtinije kod Tauride (Šćedro), na proljeće 47. god.⁸¹

---

81 CEZAR, *Bell. Alex.* 42-47 i drugi izvori.

Tek su ovom pobjedom cezarovci zagospodarili Jadranom. Na kopnu je sve uglavnom ostalo nepromijenjeno, ponajprije zbog upornosti Delmata, no čini se da su i oni privremeno obustavili navale u iščekivanju konačnog ishoda građanskog rata u rimskoj državi.⁸²

3.2. Oko toga tko su zapravo Cezarovi Jadertini postoje različita mišljenja. Jadertini bi mogli biti naprosto Liburni iz Jadera koji su ostali privrženi Cezaru, ali je općenito prihvaćeno mišljenje da u Jaderu od vremena Cezarove uprave u Iliriku postoji konvent rimskih građana i da Cezar imenom Jadertina označuje upravo te Rimljane naseljene u Jaderu.

Čini se pak da kritični dio Cezarova teksta ne ostavlja mnogo mjesta dvojabama (Bell. Alex. 42):

... cum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus (sc. Cornificius) erat potitus, et vel classe dimicare posset, adiunctis captivis navibus sociorum.

"Kad je Oktavije na bijegu iz farsalske bitke s velikim brodom došao u Jadran, Kornificije mu je raspršio brodovlje malim brodom Jadertina koji su spram rimske države iskazivali uvijek osobitu privrženost te pridružio zarobljene brodove savezničkim da bi se mogao boriti na moru."

Budući da je brodovlje s kojim se u borbi poslužio jadertinsko, a da zatim Cezar govori o pridruživanju zarobljenih brodova "savezničkim" - onima kojima je Kornificije već raspolagao, nema nikakve dvojbe da *paucae naves Iadertinorum* znači isto što i (*naves*) *sociorum*. Drugim riječima, Jadertini su još 48. godine *socii populi Romani*. Kada su to i formalno postali, da li su Jadertini *socii* zasebno ili zajedno s ostalim Liburnima, kakav im je pobliže status - sve su to pitanja na koje nema posve uvjerljiva odgovora. Izvjesno je da su Jadertini kao i brojni drugi "saveznici", bili dužni poštovati odluke magistrata koji upravlja Ilirikom.

U prilog postojanju konventa rimskih građana (*conventus civium Romanorum*)⁸³ izjasnilo se više autora iako za to nema čvršćih pokazatelja. U Ilirku su inače poznata dva konventa, vjerojatno predcezarovski u Saloni i od Cezara utemeljeni u Lisu. Oba su izrjekom spomenuti kod Cezara.⁸⁴ Za Salonu je poznato

---

82 To se daje naslutiti iz APIJANOVIIH navoda, *Illyr.* 13.

83 Usp. V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara dalle origini al MCCCCIX*, Venezia, 1913, 89 i d.; M. SUIĆ, *Zbrnik Inst, za hist. nauke u Zadru*, 2, 1958, 26; ISTI, *Zadar*, 142-143; G. ALFÖLDY, *Bevölkerung*, 79, bilj. 92; J. J. WILKES, *Dalmatia*, 207. Usp. i M. ŠAŠEL KOS, *Zgodovinska podoba*, 121, 123.

84 CEZAR, *Bell civ.* 3, 9 (Salona); 3, 29 (Lissus).

da je u rimske ruke definitivno došla kad ju je osvojio Gaj Koskonije, otevši je Delmatima nakon opsade.⁸⁵ Grad zauzet *manu militari*, zahvaljujući odličnu položaju i već uhodanu emporiju, a okružen plodnim zemljištem, morao je brzo privući na stotine poduzetnih Italika, rimskih građana. Oni su tamo uredili upravu kojoj je nedostajalo samo formalno priznanje da bi se grad proglasio municijem. Stariji žitelji su se morali naprosto prilagođavati novom poretku.

Za Lis nemamo podataka te vrste, ali Cezar ne ostavlja mjesta dvojabama:

*Quo facto conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recipit omnibusque rebus iuvit.*⁸⁶

Iako ne znamo način na koji je grad Lis bio prepušten skupu rimskih naseljenika, činjenica je da su ti naseljenici stvorili zajednicu koja se faktički konstituirala kao municipalna općina. Štoga da se dogodilo sa starosjediocima, oni su stvarno izgubili kontrolu nad gradom. Koristeći glagol *attribuere* i navodeći kako je konventu pomogao oko gradskih utvrda, Cezar se u tom pogledu sasvim jasno izražava.

U svjetlu citiranog Cezarova mjesta o Jadertinima čini se da o postojanju konventa rimskih građana u Jaderu valja raspravljati s velikom dozom opreza. Konstituiranje konventa po sebi je čin koji *via facti* krnji autonomiju savezničke općine. Ako u Jaderu i postoji formalno ustanovljeni *conventus c. R.*, sasvim je sigurno da ga ne bismo smjeli zamišljati u ulozi kvazimunicipalnog organizma kakav nam je izravno osvjedočen primjerima Salone i Lisa.⁸⁷ Jadertini su više nego lojalni *socii*, pa bi ih uspostava konventa izravno pogadala. U tom bismo slučaju prije očekivali pasivnost ili čak otvoreni otpor Cezaru od strane domorodaca. Istina, boravak Kornificijevih legija u provinciji mogao je unaprijed ohladiti eventualnu oporbu, ali valja ipak slijediti ona tumačenja koja su najbliža prosječnim ili, reklo bi se, "očekivanim" stanjima i procesima, sve dok se ne pokaže da takva objašnjenja nisu dovoljna.

---

85 Usp. bilj. 28. Pregled izvora i starije literature G. NOVAK, Isejska i rimska Salona, *Rad JAZU*, 270, 1948, 85 i d.

86 "Nakon toga, konvent rimskih građana koji su držali Lis - taj grad im je ranije predao Cezar pobrinuvši se da ga utvrde - prihvati Antonija i opskrbi ga svim potrebnim."

87 Usp. J. J. WILKES, *Dalmatia*, 207, koji upravo kaže kako su u Cezarovo vrijeme i u Jader počeli stizati italici doseljenici te da je i ovdje mogla opstojati zajednica Rimljana - konvent "of the type out of which the other colonies in Dalmatia are known to have developed."

U slučaju Jadera, kako je davno zapaženo, ali se dugo i osporavalo, dragocjene obavijesti pruža spomen Jadastina na poznatom fragmentarnom grčkom natpisu iz Solina na kojem je zabilježen Cezarov preskript iz 56. godine. Uvjerljivo pokazavši da je dokument proistekao iz sporenja oko trgovačkih prava i povlastica u okvirima Manijskog zaljeva i samog salonitanskog emporija, M. Suić je također pouzdano utvrdio da ondje spomenute Jadastine valja povezati s Jaderom-Zadrom.⁸⁸ Jedino što se čini teško prihvatljivim u Suićevu tumačenju jest upravo mišljenje da su spomenuti Jadastini zapravo Rimljani naseljeni u Jaderu i organizirani u konvent.

Čini mi se da i formalni i stvarni razlozi potkrepljuju pretpostavku o liburnskim Jadertinama/Jadastinima kao jednoj od zainteresiranih strana u sporenjima oko salonitanske trgovine.

(1) Rimski građani teško bi se mogli pojaviti pod imenom svog boravišta (u kojemu nemaju domicil!) u pravnom aktu u kojem, kako se razložno pretpostavlja, upravo i jest svrha da uskladi prava i interese "starih" dionika salonitanskog trgovišta, Isejaca i domorodačkih zajednica na obalalama Manijskog zaljeva na jednoj strani i onih "novih", rimskih doseljenika koji su preuzeli Salonu uredivši ondje svoj *conventus*.⁸⁹ U takvu statusu rimski doseljenici ostaju prema strancima naprosto i samo Rimljani. Zato i držim da su ovdje zabilježeni Jadastini građani liburnskog Jadera.

(2) Ovdje nije moguće *in extenso* izlagati o vjekovnom zanimanju liburnskih pomoraca/trgovaca za srednjodalmatinsku obalu.⁹⁰ Bit će dovoljno uputiti na novije nalaze koji upućuju na zaključak da Liburnija od konca 2. stoljeća, nakon što je došla pod rimsko vrhovništvo, uspostavlja sve intenzivnije trgovačke veze i sa srednjodalmatinskim primorjem, predjelom koji je dospio pod rimsku zaštitu i etapama koje se nižu od završetka I. ilirskog rata do rimske pobjede nad Delmatima 155. god. pr. Kr. Pojava jadertinskih trgovaca i brodara u Manijskom zaljevu posve je prirodna imajući u vidu pomorski značaj jadertinske zajednice. No zanimljivo bi bilo ispitati nije li se sve to događalo upravo zahvaljujući rastućem utjecaju italsko-rimskih čimbenika. Tradicionalno ploveći u trokutu sjeverna Dalmacija - Picenum - Tršćanski zaljev, Jadertini i drugi Liburni su se zacijelo uspjeli dobro uklopiti u sustav odnosa koji se artikulira na prijelazu iz republike u carski period.

---

88 M. SUIĆ, Lukanov lader (IV, 405) - rijeka Jadro ili grad Zadar? *Diadora*, 8, 1975.

89 Najcjelovitije tumačenje reskripta iz 56. godine daje M. SUIĆ., Marginalije uz Isejsko poslanstvo Cezaru, *VAHD*, 68 (1966), 1973, 181 i d.

90 S. ČAČE, Rim, Liburnija i istočni Jadran 2. st. pr. n. e. *Diadora*, 13, 1991, 67-71.

Tvrdeći da su Jadastini sa salonitanskog natpisa i Cezarovi Jadertini zadarski Liburni, nipošto ne poričemo vjerojatnoću nazočnosti Rimljana u Jaderu i, štoviše, njihova znatna utjecaja na držanje Jadertina. Pojave koje je posebno istaknuo Suić upozoravajući na tragove *d v a j* u stratuma unutar rimskog elementa u početnoj fazi postojanja kolonije u Jaderu⁹¹ ne moraju se nužno tumačiti postojanjem konventa rimskih građana, ali ni postojanje konventa ne valja *a limine* odbacivati. Ono na čemu ovdje inzistiram jest (1) djelatno i svakako znatno sudjelovanje samih Liburna iz Jadera u političkom i gospodarskom životu Ilirika izvan granice svoje stare etničke oblasti - Liburnije i (2) povezivanje ovog djelovanja s aktivnostima rimskih doseljenika i zastupnika moćnih skupina i obitelji iz pojedinih italskih središta.

Moglo bi se ovdje privremeno zaključiti ovaj dio raspravljanja ističući Cezarov navod iz kojeg je viljivo da Jadertini nisu tek od Kornificijeva dolaska iskazali privrženost Rimu, već da su je oni "uvijek" iskazivali. Parafrazirajući Cezara dalo bi se kazati da su Jadertini "uvijek" bili posebna zajednica u sklopu Liburnije, s obzirom da je njihovo naselje, kasnije grad, stalno bilo barem dvostruko veće od drugih vodećih liburnskih naselja. Također bi se moglo kazati da su Jadertini "uvijek" bili na čelu Liburna - barem od 4. st. pr. Kr.⁹² - i prema tomu najaktivnija liburnska općina u razvijanju odnosa s vanjskim svijetom: u tom svojstvu, kako se čini, oni su 129. god. pr. Kr. uglavili prvo uređenje odnosa s Rimom i tijekom sljedećih desetljeća uspjeli potpuno tu političku prednost učiniti jamstvom svoje sigurnosti i gospodarskog napredovanja.

3.3. U svjetlu gornjih izlaganja možemo razmotriti i pitanja u vezi s jader-tinskim brodogradnjom i pokušati rekonstruirati tijek zbivanja od 50. do 47. godine.

Kako je spomenuto na početku, Liburnija je već 50. godine faktički u ratnom uzbuđenju zbog borbi oko Promone. Možda već koncem ožujka Dolabela preuzima brodogradnju i stvara svoju flotu, dok Gaj Antonije, ostajući na sjeveru, zacijelo razasijlje odrede koji bi trebali pripomoći održanju Cezarovih pristalica u primorskom Iliriku. Zauzimanje položaja oko tjesnaca između Krka i kopna objašnjava se strahom cesarova da bi im pompjeveci, ovladavši Krkom, u suradnji s Japodima iz zaleđa mogli posve presjeći vezu s južnom Liburnijom,

---

91 M. SUIĆ, Zadar, 165-166.

92 Na temelju poznatog grčkog natpisa iz Starog Grada na Hvaru (CIG II 1837 c) koji spominje "Jadasine i saveznike". Usp. M. SUIĆ, Zadar, 127 i d.

Salonom i još južnijim uporištima.⁹³ Otrprilike u kolovozu pristiže pompejevsko brodovlje na čelu s Libonom i Oktavijem koji će potisnuti Dolabelu, a zatim predobiti na svoju stranu liburnske brodovlje i zarobiti Antonija i njegovih 15 kohorti.

Vidjeli smo da izvori nisu nimalo jasni glede držanja Liburna u borbama na Krku. Ako je brodovlje i prešlo na pompejevsku stranu, nikako nije sigurno da su i liburnske općine postupile na isti način. Lukan, govoreći da se Antonije "pouzdao" u Kurikte, zapravo aludira na njihovu kasniju izdaju. U nastavku će Lukan spomenuti Liburne skupa s grčkim brodovljem na moru i Histrima koji su se rasporedili po liticama duž obale (528-529):

Detegit orta dies stantis in rupibus Histros

Pugnacesque mari Graia cum classe Liburnos.

Iz ovoga bi se dalo zaključiti da je već do tada Dolabela ne samo potisnut nego i da je izgubio liburnsko brodovlje koje se svrstalo na strani pompejevaca. S tim se podudara izlaganje Pavla Orozija koji izričito naglašuje da je Dolabela ostao bez vojske (6, 15: *At vero Dolabella partim Caesaris in Illyrico per Octavium et Libonem victus copiisque exutus ad Antonium fugit*).

Kasnije Dion naprosto kaže za "domoroče" (Kurikte), da su Gaja Antonija prepustili sudbini (κάνταῦθα πρὸς τε τῶν ἐπιχωρίων ἐγκαταλείφθεντα). To se ne može uzimati potvrdom prelaska na stranu pompejevaca, iako je u očima cesarovaca i sama pasivnost Kurikta značila izdaju.⁹⁴ Ostali izvori koji govore o krčkoj

93 Japodska prijetnja je latentna: usp. japodsku provalu do Akvileje 52. god. (gore, bilj. 4). Japodi su u ovo vrijeme nedvojbeno podijeljeni na dva skupa (saveza). Japode na sjeveru i preko Kapele predvode Metuli koji sve do Oktavijanova pohoda 35. nisu imali uređenih odnosa s Rimljanima. Južniji Japodi među kojima su najugledniji Arupini, imaju s Rimljanima *foedus* (spominje ga CICERON 54. god., pro Balbo, 32), koji im je nametnut kao posljedica poraza u nekom od ratova potkraj 2. ili u 1. stoljeću. S obzirom na mogući pritisak Metula, u slučaju znatnijeg slabljenja cesarovskih snaga u primorju, Arupini su doista mogli otvoreno napasti Rimljane. O njihovu odmetanju koje je svakako uslijedilo upravo s razvitkom prilika od 49. godine, svjedoči APIJAN u opisu Oktavijanova pohoda 35. godine pr. Kr. (Illyr. 16). Ne treba zaboraviti ni činjenicu da su Japodi (vjerojatno na čelu s Arupinima) sve do Tuditanova pohoda 129. držali veliki dio kvarnerske obale: usp. S. ČAČE, Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja, *Radovi Filoz. fak. u Zadru*, 27, 1988, 65 i d.

94 Ponegdje se uzima da je Krk spomenut kod Cezara (*Bell. civ.* 3, 8, 4) u kontekstu prikaza pompejevskih protumjera nakon Cezarova iznenadnog prelaska na istočnu stranu Otranta; usp. G. Julije Cezar, *Moji ratovi* (u prijevodu T. Smerdela), Zagreb, 1972, 270: »Poslije toga zauzeo je (sc. M. Bibul, zapovjednik Pompejeva brodovlja) brodovima sva pristaništa i obale na svim stranama od otoka Sasona (blizu Orika) do Kurika...« No i istraživači rukopisne predaje i povjesničari odbacuju ovakvo čitanje navedenoga mjesta; usp. C. Iuli Caesaris Commentarii, vol. II, *Comentarii belli civilis*, ed. A. KLOTZ, Teubner, Lipsiae, 1952, 88 (*Hoc confecto negotio a Sasonis ad ORICI portum stationes litoraue omnia longe lateque classibus occupavit...*); rukopisi imaju oblike *oryci, corici, coryci, coricy*; G. VEITH, *Der Feldzug von Dyrrhachium zwischen Caesar und Pompeius*, 1920, 200.

bici ne spominju držanje otočana niti Liburna općenito. Po sebi zanimljiv nalaz većeg broja olovnih kuglica za pračke s urezanim zapisima u Osoru možda je u vezi s ovim događajima, ali se to ne može pouzdano dokazati niti sâm nalaz pruža dopunske obavijesti o zbivanjima.⁹⁵

3.4. Da problem nije jednostavan pokazuje ponajprije Plinije koji i Kurikte (tj. grad Curicum - Krk) i "Fertinate" (Fulminate, prema Fulfinum kod Omišlja) svrstava među liburnske općine koje uživaju imunitet. Ako je točno da povlastice imuniteta zabilježene kod Plinija u pravilu označuju potpuni oprost podavanja, tj. oslobađanja od tributa, kao i od savezničkih obveza, povlasticu koja se ponekad naziva *immunitas plenissima*,⁹⁶ tada je dosta vjerojatno da joj postanak valja tražiti ponajprije u posljednja tri desetljeća republikanskog razdoblja, povezujući ih načelno s Cezarom, trijumvirima i samim Oktavijanom (Augustom).⁹⁷ U svakom slučaju je malo vjerojatno da bi krčke općine zadržale ili stekle imunitet da su ikada prišle Pompeju.

Ukratko, mislim da se ponašanje Liburna u krizi nastaloj ljeti 49. godine može najezgrovitije opisati kao oportunističko. Svladano ili naprosto nemoćno liburnsko brodovlje prelazi na stranu pompejevaca. Moguće je da je i poneka od najizloženijih, osobito otočkih općina također, barem zakratko, promijenila zastavu, ali se vrlo teško složiti s prosudbom da su Liburni u većini prišli Pompeju. Čak i da je bilo takvih pokušaja, općine na kopnu teško bi se odvažile odmetnuti u nazočnosti nepobijedenih legija Minucija Bazila i Salustija Krispa, kao i očevidne nemoći pompejevaca da čak i nakon Antonijeve kapitulacije nastave borbu za trajno zaposjedanje Kvarnera.

Glede držanja samih Liburna ukrcanih na brodovima (radi se o najmanje 2000 ljudi!), uostalom, ne bi trebalo postavljati zahtjevnija pitanja od onih koja valja postaviti glede ponašanja samih rimskih vojnika koji su se predali na Krku. U ratnom sukobu koji se tek od ljeta 49. razmahao u Hispaniji, Africi i ovdje na Jadranu, ocrnali su se odjednom u najgorem obličju svi užasi rata. Kolebanja u toj početnoj fazi su razumljiva, a za Liburne, uza sve ranije veze s Cezarovim pristalicama, to je ipak bio prije svega rimski sukob.

---

95 CIL I² 887, p. 564.

96 O imunitetu v. novije poglede kod R. BERNHARDT, Die immunitas der Freistädte, *Historia*, 28, 2, 1980, 190 i d.

97 Druga je mogućnost da se radi o starijoj dodjeli imuniteta, u vezi s pomoći koju su Liburni s Kvarnera pružili Rimljanima u borbama protiv Japoda (usp. M. SUIĆ, Zadar, 137; S. ČAČE, Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja, *Radovi Fil. Fakult. u Zadru*, 27, 1988, 85).

3.5. S obzirom na dolazak Kornificija u Ilirik, odnosno u južnu Liburniju i još južnije, kao i s obzirom na njegove pokušaje djelovanja na moru, gotovo je sigurno da se Kvarner barem od početka ljeta 48. godine ipak nalazi pod nadzorom cesarovskih snaga. To opet ne znači da je riječ o doista čvrstom držanju svih otočkih općina niti da su se cesarovci previše uzdali u njihovu lojalnost. No sama činjenica da Cezar govori o Jadertinima, njihovoj odanosti rimskoj državi i njihovu podvigu na moru prilično je pouzdan znak posebnoga značaja Jadera u ratnom vihoru.⁹⁸

Jasno je da su Jadertini izdržali sva iskušenja i ostali uz Cezara do Kornificijeva dolaska. Manje je izvjesno otkuda im *paucae naves* ako je i njihov kontingent bio u sklopu brodovlja koje je palo u ruke pompejevcima. Moguće je da dio liburnskog brodovlja, ponajprije jadertinske lađe, izmiče pompejevcima. S obzirom pak da je Kornificije stigao ljeti te da je ne malo iza toga (*terminus post quem* jest farsalska bitka, koja se odigrala u srpnju 48.) došlo do spomenutoga okršaja s Oktavijem, isključeno je da se radi o nekim brodovima koje su Jadertini sagradili po kvestorovu nalogu. Ili su porinuli u more brodove koje su imali u raspremi ili je uistinu jedertinsko brodovlje umaklo pompejevskoj zamci i sretno prispjelo natrag u Jader.

Pompejevci zacijelo nisu ni pokušali ugroziti Jader. Libon koji je vodio tek preuzeto liburnsko brodovlje i 15 Antonijevih kohorti zasigurno se žurio da se domogne Dirahija. Oktavije pak, kako Cezar izrjekom navodi, nakon krčke pobjede poglavito se oslonio na Issu u namjeri da udari na Salonu, ključno cesarovsko uporište.⁹⁹ Borbe koje su oko Salone potrajale do početka zime mogle su olakšati položaj Liburnije, ali se već s proljeća 48. god. stanje moralo pogoršati za cesarovce u cijelom Iliriku pa tako i u Liburniji. Vjerojatno tada započinju pogranična haranja koja će se ponavljati sve do pred konac Batonova ustanka 9. godine.¹⁰⁰

---

98 O značenju Jadera u građanskom ratu zacijelo svjedoči i svakako nimalo slučajan spomen kod LUKANA, *Pharsalia*, 4, 410-412:

*Qua maris Adriaci longas ferit unda Salonas
et tepidum in molles zephyros excurrit Iader,
Illic bellaci confisus gente Curictum...*

Usp. M. SUIĆ, Lukanov Iader (IV, 405) - rijeka Jadro ili grad Zadar? *Diadora*, 8, 1975.

99 Procjena je posve umjesna: padom Salone moglo se navesti Delmate da udare svom snagom na Liburniju ili prema jugu na Naronu.

100 Ona će dovesti do velikih gubitaka ili potpunog uništenja dijela malih liburnskih općina oko gornjih tokova Krke i Zrmanje. usp. S. ČAČE, Pogranične zajednice, 86 i d.

Kako se vidi iz Cezarova prikaza prilika na Jadranu tijekom 48. i na samom početku 47. godine, Kornificiju je pošlo za rukom da onom pobjedom na moru ipak zaštiti sjeverni Jadran, ograničujući Oktavija na srednji i južni dio mora. Koliko je zapravo slabašan rimski Ilirik u to vrijeme i koliko je njegovo održanje zavisilo od veze morem ili duž same obale, vidi se po tome što je Oktavijeva nadmoć na moru u sprezi sa stalnim pritiskom Delmata i njihovih saveznika iz unutrašnjosti dovodila cezarovce u beznađe. Nakon Gabinijeva neuspjeha da porazi Delmate, čini se da je daljnje održanje usamljenih uporišta poput Epidaura bilo još pitanje tjedana ako ne i dana. Tek kada je Vatinije nanio Oktaviju odlučujući poraz, mogla se uspostaviti sigurna veza duž istočnog Jadrana, a time se i položaj Cezarovih uporišta bitno popravio.

Kako se može naslutiti, Liburnija se i u ovim za cezarovce najkritičnijim mjesecima nalazila u boljem položaju. Njene veze s Istrom i Akvilejom su bile uglavnom osigurane, i kopnom i morem te je posve izvjesno da je to Liburniju još čvršće povežalo s rimskim svijetom. Ukratko, Liburnija će za neko vrijeme ostati glavnim rimskim mostobranom na istočnoj obali Jadrana.

3.6. Na koncu razmatranja valja napomenuti da je Jadran, kao i pretežni dio Sredozemlja, ipak ostao nesigurnim morem. To se pokazalo ubrzo nakon Cezarove smrti 44. godine. God. 41. Jadranom krstari pompejevac Domicije Ahenobarb s velikim brodovljem, boreći se za svoj račun dok nije prišao trijumviru Marku Antoniju.¹⁰¹ Osim te prolazne epizode izvori nisu zabilježili drugih vijesti, ali je Apijan prenio iz Augustova izvještaja vijesti o liburnskom gusarstvu. Poznato je da je zbog obnove gusarstva Oktavijan 35. godine oduzeo Liburnima njihove brodove.¹⁰² Pretpostavljam da su zbog sumarnosti izvještaja krivci za gusarenje navedeni *generatim* kao Liburni, ali da su se u gusarstvo stvarno upustile manje općine i pojedinci s obale i otočja. U nesređenim prilikama, uz stalno nove krvave sukobe oko vlasti u rimskoj državi nakon 44. godine, pojava masovnog gusarenja ne iznenađuje. Oktavijanova mjera, kako mi se čini, može se razumjeti ne samo kao trenutačno uzimanje brodova, nego i kao definitivnu zabranu gradnje brodova koji mogu poslužiti za rat i veće gusarske akcije, pa je to ujedno i kraj uloge Liburna kao pomorskih saveznika. Mislim da je upravo ovo posljednje pravi smisao Apijanova kratkog navoda.

101 Općenito o prilikama nakon Cezara: M. P. CHARLESWORTH, *CAH X*, Cambridge, 1951, 83 i d. O Domiciju: KASIJE DION, 48, 7, 4; Apijan, *Bell. civ.* 5, 25-26 i 61.

102 APIJAN, *Illyr.* 16

4. LIBURNE U OKTAVIJANOVJOJ FLOTI

Na koncu bih se ukratko osvrnuo na masovnu pojavu liburna u sastavu Oktavijanove mornarice s kojom je on napadao Siciliju 36. godine, dakako s obzirom na moguću povezanost te činjenice s Liburnijom.

U nestabilnom ravnojtesju između Oktavijana koji je nastojao čvrsto držati Italiju, galske i hispanske provincije te Marka Antonija na Istoku, održavali su se treći trijumvir Lepid u Africi te Sekst Pompej, najmlađi Gnejev sin, na Siciliji. Iako je u Mizenu bio sklopljen sporazum između Seksta i trijumvira, Oktavijan je iskoristio obnovu gusarstva da napadne Pompeja. Oktavijanove navale 38. godine završile su neslavno, uz goleme gubitke u ljudstvu i brodovlju. Oktavijan je, navodno, bio toliko potišten da je gotovo odustao od nakane da nastavi rat. No uspješno prikupljanje sredstava za ratovanje u Italiji te Antonijeva ponuda da ga podrži s ogromnom flotom od 300 brodova, navedoše Oktavijana da otpočne pripreme za nastavak rata.¹⁰³

Ono što nas ovdje može posebno zanimati jest iznenadna pojava lakih ratnih brodova nazvanih liburnama (grčki: λιβυρνίς). Liburne se javljaju i u brodovlju koje gradi, oprema i uvježbava novoimenovani zapovjednik mornarice Vipsanije Agripa,¹⁰⁴ kao i u sastavu koji pretežno čine veliki brodovi poslani od Antonija, s bazom u Tarentu i pod zapovjedništvom Statilija Taura.¹⁰⁵ Štoviše, sam Oktavijan, doživjevši u prvoj kampanji silna razočarenja i strahujući za osobnu sigurnost, plovi sve vrijeme na posebnoj liburni,¹⁰⁶ a ne na kojem od velikih brodova s četiri ili pet redova vesala. Sudeći po tome što se liburne i nadalje spominju zasebno, uz napomene da je riječ o lakim brodovima,¹⁰⁷ to su i nadalje otkrile lade s jednim redom vesala i, po svojoj prilici, manje-više vjerne kopije izvornog liburnskog ratnog broda.

Teško je nagađati kakvu su ulogu u ovome odigrali sami Liburni. Apijanov (zapravo Augustov) navod o liburnskom gusarstvu sve do 35. godine ne bi nas morao zbunjivati. U općenito nesređenim prilikama Liburni su ostali u nekakvoj vezi s vlastima u Rimu, ranije trijumviratom, zatim s Oktavijanom. Posebno će to vrijediti za Jadertine koji su svoju raniju povezanost s Cezarom zacijelo prenijeli

---

103 M. P. CHARLESWORTH, *CAH* X, 55 i d.

104 APIJAN, *Bell. civ.* 5, 99.

105 Liburne pod Taurom: APIJAN, *Bell. civ.* 5, 103.

106 APIJAN, *Bell. civ.* 5, 111 i 112.

107 Primjerice kod PLUTARHA, *Cato min.* 54; Anton. 67; APIJAN, *Bell. civ.* 5, 99.

na njegova nasljednika. No time nikako nije isključeno da je dio Liburna zlorabio ove odnose da bi gusario Jadranom. Valja svakako naglasiti da su liburne u Oktavijanovoj floti 36. godine izgrađene u Italiji (ako ne sve, onda ipak većim dijelom), a ne dovedene iz Libirnijske. Vjerojatno je u sklopu užurbanih napora da se što prije stvori nova pomorska sila dovedeno nešto liburna te izvjestan broj liburnskih brodograditelja.

Čini se pak da je uvođenju liburna ponaviše pridonio Oktavijanov najpouzdaniji i najuspješniji suradnik Vipsanije Agripa koji je kod stvaranja nove Oktavijanove mornarice pokazao zadivljujuću energiju i sklonost različitim inovacijama.¹⁰⁸

Agripa je zasigurno sudjelovao u oduzimanju liburnskoga brodograditelja 35. godine zadržavajući se kasnije u Liburniji iz koje će 34. godine pripremiti i Oktavijanov pohod na Delmate.¹⁰⁹ Napokon će Agripa uvesti Liburne na velika vrata u rimsku mornaricu pripremajući se za borbe s Antonijem koji je raspolagao impozantnim brodograditeljem istočnih provincija i država. Kod Akcija su liburne, zacijelo već i inačica s dva reda vesala, stekle veliko uvažavanje, što je našlo odjeka u nedvojeno simplificiranom objašnjenju Vegecija¹¹⁰ koji zacijelo samo prenosi popularnu predaju o razlozima i vremenu prihvaćanja liburne u rimskoj ratnoj mornarici.

S uspjehom liburna povezan je i uspjeh Tarija Rufa, prema Pliniju čovjeka niskog podrijetla koji se popeo do konzulske časti (16. g. pr. Kr.) zahvaljujući ratnim zaslugama.¹¹¹ Prema Alföldyju, Tarije Ruf bijaše liburnskog podrijetla.¹¹²

108 Usp. Kod APIJANA, *Bell. civ.* 5, 118.

109 Izravno svjedočanstvo: DION, 49, 38. ἐπὶ δὲ ἢ τοὺς Δελμάτας πρότερος μὲν ὁ Ἀχρίππας, ἔπειτα δὲ

καὶ ὁ Καῖσαρ ἐπεστράτευσε. Prema Apijanu. *Illyr.* 25, za-

povjedništvo potom preuzimlje Oktavijan koji napada Promonu - operacije su navjerojatnije pripremljene u Liburniji i od srednje Krke (Burnum?) se razvijaju prema Petrovu polju.

110 VEGECIJE, 4, 33: *Sed Augusto dimicante Actiaco proelio, cum Liburnorum auxiliis praecipue victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Liburnorum naves ceteris aptiores. Ergo similitudine et nomine usurpato ad eandem instar classem Romani principes textuerunt. Liburnia namque Dalmatia pars est Iadertinae subiacens civitati, cuius exemplo nunc naves bellicae fabricantur et appellantur liburnae.* (Ali kada je August zametnuvši bitku kod Akcija potukao Antonija ponajviše pomoćnim brodograditeljem Liburna, utvrdilo se po ishodu ove odlučne bitke, da su liburnski brodovi prikladniji od ostalih. Stoga, preuzevši od njih oblik i ime, rimski vođe su izgradili brodograditelje. Liburnija je pak dio Dalmacije i podređena je jadrinskom gradu; ratni brodovi se grade po uzoru na liburnske i nazivaju liburnama.)

111 PLINIJE, *Nat. hist.* 18, 37.

112 G. ALFÖLDY, *Epigraphische Studien*, 5, 1968, 100 i d.; usp. J. J. WILKES, *Dalmatia*, 330-331; M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, 255-256.

Njegova karijera bi mogla biti primjerom puta koji je prevalio dio elite vodećih liburnskih općina. Romanizacija mjesnih uglednika u primorskim i otočkim većim općinama zapravo je okončana već za Augustove vladavine. Moglo bi se kazati da je razmjerno spori proces prilagodbe rimskom svijetu tijekom dramatičnih zbivanja oko sredine 1. stoljeća naglo ubrzan te je tako Liburnija postala već u prvom stoljeću po Kr. prva pokrajina ranijeg Ilirika na putu potpune romanizacije, iako je autohtono pučanstvo ostalo u znatnoj većini.

Sve ovo, nažalost, sasvim malo pomaže da objasnimo postanak rimske kolonije u Jaderu. S obzirom na činjenicu da su Jadertini u građanskom ratu još uvijek samo *socii*, koji će zacijelo biti kasnije od Cezara posebno nagrađeni, možda je ipak preuzetno držati da je već za Cezarova života jadertinska općina temeljito preuređena i promaknuta u rang kolonije rimskog naroda. Čini se najvjerojatnijom pretpostavka da je takva preobrazba bila za Cezara zamišljena, ali nije bila ostvarena sve do Oktavijana Augusta koji je dao obzidati grad kao *parens coloniae* u prvim godinama samovlade.

Slobodan Čače: A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF LIBURNIA IN THE 1ST CENTURY B.C.

Summary

The author deals with several more important episodes from the otherwise fragmentally known history of Liburnia at the time immediately prior to the definite constitution of Roman rule. In the light of recent discoveries concerning, in the first line, the social and economic development of the region.

1. Initially, the beginning of Roman influence in Liburnia (campaign of C. Sempronius Tuditanus in 129 B.C.) is analyzed. It was probable that the Liburnians, as Roman allies, were obliged to provide ships for Rome's needs.

2. Time and circumstances of the Delmatae taking Promona 50 B.C. are studied in detail, according to the sources which shed light on the behavior of the participants of the Civil War 49-46 B.C. The author concludes that it was exactly in the year 50 B.C. that the Delmatae seized Promona.

3. There are contradictory data as well as opinions in the modern historiography concerning the battle at the island of Krk (*Curicta*) of 49 B.C. and the role of the Liburnians. It is not very probable that the Liburnians had joined Pompey en bloque: threatened and overpowered by the Octavian's fleet the Liburnian fleet surrendered and so did, temporarily, part of the directly endangered Liburnians; Iadertini and the major part of Liburnia remained firmly on the side of Caesar until the end of the war in Illyricum.

4. As for the appearance of the first Liburnian ship (*navis liburna*) in the Roman navy all information available are analyzed. It is for sure that the Liburnian ships that had surrendered to Pompeyan forces 49 B.C. were first such ships in any Roman fleet. Liburnian ships reappear in the Octavian's fleet during the war against Sextus Pompey exactly prior to the last campaign of the war (36 B.C.), as Octavian had to fill up due to great losses the year before.

In 35 B.C. Octavian captured ships of Liburnians and it is therefore probable that *liburnae* rapidly gained in value. Their role in the battle of Actium 31 B.C. is well known.

